

Tanulmányok
PETŐFIRŐL

Ki vagyok én?

Nem mondom meg...

Szerkesztette
SZILÁGYI MÁRTON

PETŐFI IRODALMI MÚZEUM

2014

A TÖBBES SZERZŐSÉG POÉTIKÁJA: PETŐFI *CORIOLANUS*-FORDÍTÁSA*

Ki vagyok én? nem mondom meg című helyzetdal Margócsy István szerint egy korai, játékos megnyilvánulása annak az egész életművet meghatározó jelenségnek, miszerint „a költő sehol nem engedi, hogy statikus, közvetlenül leírható és besorolható kép alakuljon ki róla, állandóan arra hivatkozik, mennyire változandó és változatos is, mondjuk most így, *imagója*, s nem egy művében ad magáról olyan önjellemzést, mely eleve abból indul ki, hogy az érintett figura, mintegy természetéből következően, nem egységes vagy nem meghatározható.”¹ S miután – ahogyan azt Margócsy írja – az imaginárius magatartás-modellt a megszólalás mikéntje teremti meg, a *Ki vagyok én? nem mondom meg* felvételét is poétikai jellegűnek tekinti.² Korompay H. János viszont arra mutat rá, hogy a „ki beszél” kérdése nemcsak poétikai, hanem erkölcsi problémaként is jelentkezik a korabeli fogadtatásban: az „»aljas« tárgy és kifejezés [...] kritikája szükségképpen vonatkozott arra az alanyra is, aki ilyesmiről és így mert a versben megszólalni; tudjuk, hogy ezt a költő közvetlen megnyilatkozásaként értelmezték.”³ Petőfi Shakespeare-fordítása⁴ kimaradt a személyes beszéd kérdését érintő szakirodalomból, hiszen értelmezéstörténete során nem sorolódott be az eredeti művek közé.⁵

Ha a *Coriolanus* korabeli fogadtatását nézzük, azt láthatjuk, hogy a két ismert sajtókritika a fordítás poétikai és etikai értelemben vett hűségével foglalkozott, vagyis a bírálók az összehasonlítás műveletét két megnyilatkozás, és

* A tanulmány az OTKA „Művészetek és tudomány a nemzetépítés szolgálatában” (K 108670) támogatásával készült.

¹ MARGÓCSY István: *Petőfi-kísérletek. Tanulmányok Petőfi Sándor életművéről*, Pozsony: Kalligram, 2011, 94–95.

² Uo. 93.

³ KOROMPAY H. János: *A „jellemzetes” irodalom jegyében. Az 1840-es évek irodalomkritikai gondolkodása*, Budapest: Akadémiai–Universitas (Irodalomtudomány és Kritika), 1998, 416.

⁴ *Shakespeare összes színművei*. Angolból fordítják ARANY, PETŐFI, VÖRÖSMARTY. I. Coriolanus. Pest: Beigel, 1848.

⁵ Ennek vizsgálata elsősorban a póriasság és a népiesség kategóriáinak értelmezésében történt meg: KOROMPAY: i. m. 393–426.; MILBACHER Róbert: *...Földben állasz mély gyökökkel...” A magyar irodalmi népiesség genezisének akkulturációs metódusa és pórias hagyományának vázlata*, Budapest: Osiris (Doktori mestermunkák), 2000, 121–137.

Tanulmányok
PETŐFIRŐL

Ki vagyok én?

Nem mondom meg...

Szerkesztette
SZILÁGYI MÁRTON

PETŐFI IRODALMI MÚZEUM

2014

nem a megnyilatkozás és a hozzá rendelt személy vonatkozásában végezték el.⁶ Petőfi és Coriolanus összehasonlítására először a lélektani kritika tett kísérletet a 19. század végén, amely a legjelentősebb hagyománynak bizonyult a fordítás történetében.⁷ Ahogyan Ruttkay Kálmán írja, Petőfi „coriolanusi jellem”-éről „gyakran esik szó a Petőfi-irodalomban; a patrícus, arisztokrata Coriolanus és a demokrata, plebejus, forradalmár Petőfi önérzetének, gőgjének azonos lélektani indítékait emlegetni nem újdonság”.⁸ Ruttkay tanulmánya, Ferenczi Zoltánhoz hasonlóan, ennek a jellembeli azonosságnak a nyelvi mozzanataira hívja fel a figyelmet.⁹ Ahogyan írja, „[k]ettejük jellemének, magatartásának, sorsának rokonságát, e rokonság tudatát Petőfi mint költő azzal igazolja leg-hitelesebben, hogy nyelvben, stílusban is azonosul hősével”.¹⁰ Szigethy Gábor regényszerű megközelítése – az életmű és az életrajzhoz kapcsolódó szövegek alapján – coriolanusi, hamleti és brutusi magatartásformák meglétét mutatja ki Petőfinél.¹¹ Hász-Fehér Katalin hipertextuális olvasata pedig arra ad lehetőséget, hogy *Az apostol* új költőszerepét a coriolanusi sorstól – a változtatás képességének hiányától – való elszakadás eredményeként értékelhessük.¹² Írásom azt a kérdést veti fel, hogy az 1848 májusában megjelent Shakespeare-fordítás kritikátörténetének legnagyobb hatású felismerése – Petőfi és Coriolanus magatartásformáinak és nyelvének teljes vagy részleges azonosítása – milyen módon kapcsolódik ahhoz a korabeli irodalomelméleti érdeklődéshez, amelyet a kijelentés eredete és számonkérhetősége foglalkoztatott.¹³ (7. sz. kép)

⁶ *Pesti Divatlap*, 5. évf. (1848), 22. sz. (máj. 13.), 613., in: EPN 420; Coriolanus. Shakespeare után, angolból, Petőfy [sic] Sándor. Pest, 1848. Ára 1 ft. *Radical Lap*, 1848. június 8. 7. sz. 28., in: PAT I. 253.

⁷ „Coriolán büszke, daczos, kemény, de az anyai szóra meglágyuló természete nagyon illett Petőfi egyéniségéhez, a ki demokrata elvei mellett arisztokrata érzésű volt.” GREGUSS Ágost: *Shakspeare pályája*, Budapest: Ráth Mór, 1880, 374.

⁸ Példaként Ferenczi Zoltánt, Keller Imrét, Riedl Frigyes és Hatvany Lajost említi. RUTTKAY Kálmán: Klasszikus Shakespeare-fordításaink, in: *Shakespeare-tanulmányok* (szerk. KÉRY László – ORSZÁGH László – SZENCZI Miklós), Budapest: Akadémiai, 1965, 26–55. Itt: 41.

⁹ FERENCZI Zoltán: Shakespeare és Petőfi, in: *Magyar Shakespeare-Tár*, III., 1910, 1–24. Míg Ferenczi ezt a nyelvi azonosságot a „lírai dictio” látomásos és szózatossá jellegében, addig Ruttkay Petőfi népnyelvi, beszélt nyelvi eszményében ismer fel. Uo. 17. RUTTKAY: i. m. 39.

¹⁰ RUTTKAY: i. m. 42.

¹¹ SZIGETHY Gábor: *Shakespeare-t olvasó Petőfi*, Budapest: Magvető, 1979, 153–200.

¹² A tanulmány szerint a márciusi népvézéri szerep – a „száműzetést”, a szabadszállási követválasztás kudarcát követően – alakul apostoli-néptanítói szereppé. *Az apostolban* ennek a szerepnek a korlátai vezetik el Petőfit a harci és politikai cselekvés fölé képzelt, különálló költői szerephez, HÁSZ-FEHÉR Katalin: *Az apostol körül, Tiszatáj*, 52. évf. (1998), 3. sz. (Diákmelléklet), 1–19.

¹³ „Míg a szerzőség részben a kijelentés eredetére irányuló kérdésből eredeztethető, a narrátor kérdése az aktuális közlés viszonylataiban fogalmazódik meg.” FÜZI Izabella – TÖRÖK Ervin: Narráció. in: Uők: *Vizuális és irodalmi narráció. Bevezetés az epikai szövegek és a narratív film értelmezésébe*, Szeged (digitális tankönyv), 2006. <http://szabadbolcseszlet.elte.hu/mediatar/vir/tankonyv/narracio/index02.html>

A hazaárulás vádja: a fordítás fogadtatása és az új republikánus beszédmód 1848 május-júniusában

A szakirodalom szerint Petőfi *Coriolanus*-fordítása azért talált gyér fogadtatásra, mert a közvéleményt ekkor a politikai események foglalkoztatták.¹⁴ A *királyokhoz*¹⁵ című vers körül kibontakozott botrány 1848 áprilisától június elejéig tartó szakasza, amelybe a *Coriolanus* májusi megjelenése is beleesik, azonban nemcsak a Petőfi névével jegyzett írások körüli politikai és poétikai vita intenzitásáról, hanem a fordításnak e vitában betöltött szerepéről is vall. Az érdemi fogadtatás hiányának érzete arra is felhívja figyelmünket,¹⁶ hogy ezúttal az eredeti művek esetén rendszeressé vált személyes beszéd kritikája is elmaradt.¹⁷ A többes szerzői név jelölte fordítással kapcsolatban ugyanis nem bizonyult alkalmazhatónak az az egyszerűsítő művek esetében jól működő kritikai stratégia, amely a – foucault-i értelemben vett – szerzői nevet a tulajdonnévvel, s így végső soron a diskurzust létrehozó személlyel azonosítja.¹⁸ Ennek a gyakorlatnak a megzavarására tett korai kísérletként értelmezhetjük már a *Népdalok*-ciklus álnévhasználatát is, amely a *Ki vagyok én? nem mondom meg* című betyárdalt¹⁹ is magában foglalja.²⁰ A Pönögei Kis Pál néven való közlés ugyanakkor azzal a következménnyel járt, hogy a ciklus poétikai új-

¹⁴ „A *Coriolanus* szinte észrevétlenül jelenik meg május 10–12 táján, zaklatott napokban, talán éppen aznap, amikor először folyik vér a pesti utcán”. RUTTKAY: i. m. 40. Kerényi Ferenc írja, hogy ahogyan a *Lapok Petőfi Sándor naplójából*-nak, úgy a *Coriolanus*-fordításnak sem volt igazi recepciója. Megjelenését május 10-re, a véres macskazene napjára teszi. KERÉNYI Ferenc: *Petőfi Sándor élete és költészete. Kritikai életrajz*, Budapest: Osiris (Osiris monográfiák), 2008, 383.

¹⁵ Kerényi március 27-ére vagy 28-ára teszi az *A királyokhoz* című vers keletkezését, március 29-ére a megjelenését. KERÉNYI: i. m. 371.

¹⁶ Ruttkay a gyér fogadtatásban is felfigyel egy fontos poétikai mozzanatra, a jambus „elmagyarosodására”. RUTTKAY: i. m. 37–39.

¹⁷ Ahogyan Korompay H. János írja, „Minden beszélgetés egyben személyes beszéd is; minden fikció a költő tulajdon megnyilatkozása; sőt (Szeberényi esetében) a stílus aljassága a jellem aljasságával egyenlő. A rövidrezárásoknak ez a sorozata az egykorú cikkek komoly hányadát jellemzi”. KOROMPAY: i. m. 406.

¹⁸ Michel FOUCAULT: Mi a szerző? in: Uő.: *Nyelv a végtelenhez. Tanulmányok, előadások, beszélgetések* (szerk. SUTYÁK Tibor), Debrecen: Latin Betűk, 2000, 119–145. Itt: 127.

¹⁹ A betyárdal Illyés Gyula meghatározása, aki mind a *Ki vagyok én? nem mondom meg*, mind a *Lánggal égő teremtetten* ... esetében lírai önvallomásnak nevezi a megnyilatkozást. PSÖM 1. 425–426.

²⁰ A *Népdalok* című ciklust szerzője Pönögei Kis Pál néven közölte (*Athenaeum*, 1843. szeptember 1.). A kritikai kiadás szerint ez volt Petőfi első, nyomtatásban megjelent költői álneve. PSÖM 1. 422. Petrovics Sándor névválasztásának történetéről lásd KERÉNYI: i. m. 78–80. Milbacher Róbert szerint maga a Petőfi név is azzal a történeti jelenséggel szembesít bennünket, „hogy a romantikus személyiség hogyan próbálja önmagát szövegként felfogni és megfogalmazni”. MILBACHER Róbert: Kerényi Ferenc: Petőfi Sándor élete és költészete. Kritikai életrajz, *BUKSZ*, 22. évf. (2010), 1. sz. 58–61. Itt: 59.

donsága nem a Petőfi néven addig megismert korpuszhoz kapcsolódott;²¹ sőt a folklorizálódás jelei szinte azonnal megmutatkoztak a 3. számú vers, a *Lánggal égő teremttette...* esetében.²² Amint viszont a ciklus Petőfi nevéhez fűződött a *Versek 1842–1844* (1844) megjelenését követően, a *Népdalok* „betyárpoétikája”²³ elutasításba ütközött.²⁴ Császár Ferenc éppen a 3. számú betyárdal kapcsán vetette fel, hogy a sokat ígérő tehetség nem élhet a „Lánggal égő teremttette!” és az „Én egy nagyot káromkodom” fordulatokkal; ezek ugyanis „szeplőül maradnak *Petőfi költőisége* első időszakából, ha azoktól egy második kiadásban ki nem tisztítja a kedves gyöngyöket, miket musája e korszakban nyújtott” (kiemelés tőlem – P. J.).²⁵ A Petőfi névhez tehát a név létrehozója sem tehetett hozzá akármit, és ettől kezdve az egyszerűs megnyilatkozás poétikai lehetőségei korlátozottan bizonyultak.

A kortárs fogadtatást 1845-től kísérő betyárság vádjá ismét felmerült az *A királyokhoz* címen birodalmi szintű botrányt okozó verses röpirat kapcsán, amely Petőfi népszerűségvesztésének fő okozójává vált.²⁶ A betyár törvényen kívüli figurája és beszédmódja²⁷ a Petőfi körül kialakult honszeretet/hazaárulás diskurzusában fogalmazódott meg új, közéleti tartalommal,²⁸ s a vita formálódása éppen a „haza ellensége” tematikát feldolgozó *Coriolanus* megjelenését megelőző és követő hónapokra tehető.²⁹ A verses röpirat aktuálpolitikai kon-

²¹ A Petőfi név mellett hosszas kísérletezések után 1842/43 fordulója táján állapodott meg végleg. PSÖM 1. 422.

²² Uo. 427.

²³ Petőfi betyárverseiről lásd KATONA Imre: A népi és az irodalmi betyárhagyomány Petőfinél, *Artes Populares*, 8 (1982) 26–93. Kiss József: Az új stílusú népballada (balladás dal) és Petőfi betyárversei, in: *Kriza János és a kortársi eszmeáramlatok: Tudománytörténeti tanulmányok a 19. századi folklorisztikáról* (szerk. KRIZA Ildikó), Budapest: Akadémiai, 1982, 227–253.

²⁴ Császár Ferenc összegző tanulmánya (1845. augusztus 16. és 5. sz. 1845. szeptember 6.) vezeti be a „betyáros szitkozódás”, a „betyáros modor” retorikáját a kritika nyelvébe. CSÁSZÁR Ferenc: Petőfi Sándor költeményes munkái. (Versek, 1844, A helység kalapácsa, 1844, János vitéz, 1845, Cipruslombok Etelka sírjáról, 1845). *Életképek. Irodalmi Őr*, 1845, 4–5. sz., in: EPN 111–120., 127–136. Itt: 120., 132.

²⁵ Császár tanulmányát idézi PSÖM 1. 427.

²⁶ A kapcsolódó dokumentáció és összefoglalás forrása: PAI III. 98., 100., 104–107., 247.

²⁷ Ahogyan Küllös Imola írja, a betyár kifejezés kb. a 19. század közepéig használatos eredeti jelentésében (alkalmi munkás, rideg, azaz nőtlen legény), de már a századfordulótól feltöltődött az „útonálló, rabló, zsvány, tolvaj, haramia” jelentésekkel. A beszédmóddal kapcsolatban Küllös azt jegyzi meg, hogy ma is használatos a „Káromkodik, mint a síki betyár” kifejezés. KÜLLÖS Imola: Betyár szavunk jelentésváltozásai, *Kortárs*, 32. évf. (1988), 10. sz. 130–135. Itt: 130–131., 133.

²⁸ Mindhárom e témához kapcsolódó vers (szerzőik: Mező Dániel, Rosenthal Mór, „Z. L. polgárhölgy”) a *Debreczen-Nagyvárad* *Értesítő* című hirdetőlapban jelent meg.

²⁹ Coriolanus figurájának történeti toposzát az *Aurora* olvasóinak körébe Bajza József írása vezette be 1835-ben, BAJZA József: Coriolán s a háborgó Róma, in: *Bajza József összegyűjtött munkái III. Kisebbségi történeti írások*. (szerk. BADIĆ Ferenc), Budapest: Franklin, 1899, [5]–54. Hász-Fehér Katalin szerint a reformkori Coriolanus-interpretáció (Bajza alapján) a római hőst férfias, megalkuvásra képtelen jellemként, s a tribunosok cselszövéseinek áldozataként mutatja be. HÁSZ-FEHÉR: i. m. 3–4. Értelmezésem szerint Bajza a világ és a haza erkölcsi törvényei között

textusa az új törvények szentesítésének március végi halogatása volt, és Kerényi Ferenc szerint az okozta Petőfi népszerűtlenségét, hogy vidékre egyszerre érkezett meg a vers rölapja és a törvények királyi elfogadásának híre.³⁰ A rölapot országszerte és azon túl is terjesztették magyar és német nyelven, s Petőfi vélelmezett sajtóvétségének ügyében hatósági jelentések és intézkedések sora ismert Brassótól Bécsig.³¹ Spira György szerint az *A királyokhoz* miatt „az udvarban olyan felbolydulás támadt, amilyenre az előző évszázadok során egyetlen irodalmi mű sem szolgáltatott még indítékot”.³² Petőfi május 27-i keltezésű hírlapi cikke³³ is annak a meglátásnak adott hangot, hogy a verses rölap üzenete, amely ötszörös nyomatékkal állítja, hogy „Bármit mond a szemtelen hízleg, / Nincsen többé szeretett király!”, az áprilisi törvények szentesítését követően sem vált okafogyottá.³⁴ A cikk szerint az *A királyokhoz* ugyanis nem aktuálpolitikai, hanem történetfilozófiai perspektívából közelítette meg a királyság bukását: „A mi »a királyokhoz« című versemet illeti, mely népszerűtlenségem fő oka, az a republicanismus első nyilvános szava volt Magyarországon, és határtalanul csatlakoznak, a kik azt hiszik, hogy az utósó is egyszersmind. A monarchia Európában a vége felé jár; a mindenható isten sem mentheti meg többé. [...] Azonban a monarchiának van még jövője nálunk, sőt mostanában elkerülhetetlen szükségünk van rá, ezért nem kiáltottam ki a respublicát, nem lázítottam (mint rámfogják), csak megpendítettem az eszmét, hogy szokjunk hozzá. Ennél többet tennem esztelenség lett volna, ennyit tennem a haza- és emberszeretet kényszerített a magam fölállozásával is. Igen, a haza- és emberszeretet”.³⁵

feszülő ellentmondások áldozataként láttatja Coriolanust: „Coriolán halálának híre Rómában sem örömet, sem fájdalmat nem gerjesztett, mert benne a világ nagy jelességű embert veszített ugyan, de Róma egy félelmetes ellenséget”. BAJZA: i. m. 53.

³⁰ KERÉNYI: i. m. 372.

³¹ A szlavóniai katonai kerületi főhadparancsnoké Bécsbe, az erdélyi főkormányzóé az erdélyi udvari kancelláriának, az erdélyi kancellária előterjesztése V. Ferdinándnak, V. Ferdinánd elhatározása és leirata, István nádor átirata Deák Ferencnek és a brassai magisztrátus végzése a rölap betiltásáról. PAt III. 98., 100., 104–107.

³² SPIRA György: Két szemtelen hízlegő. Kiegészítés a Petőfi adattárhoz, *ItK*, 100. évf. (1996), 1–2. sz. 161–169. ltt: 161.

³³ PETŐFI Sándor: „Pest, május 27. 1848.”. *Életképek*, 1848. június 11., in: PSÖM V. 91–94. Petőfi Sándor aláírással. Uo. 220.

³⁴ *Petőfi Sándor összes versei* (szerk. KERÉNYI Ferenc), Budapest: Osiris (Osiris Klasszikusok), 2001, 898.

³⁵ PETŐFI: „Pest, május 27. 1848.” i. m. PSÖM V. 93. *A királyokhoz* prózában írt változatának tartjuk Petőfi füzetes röpiratát (*Lapok Petőfi Sándor naplójából*), amely 1848. május 1-jén jelent meg. PSÖM V. 219. A röpirat „Republicanus vagyok vallásosságából is” kezdetű bekezdésről állapítja meg Fekete Sándor, hogy az Tocqueville 1841–43-ban Budán is megjelent művének (*A demokrácia Amerikában*) és Lamartine (*A girondiak története*), a márciusi ifjak „bibliájának” (Jókai Mór) eszmétörténeti hatásait mutatják. FEKETE Sándor: *Petőfi evangéliuma. A költő és a francia forradalmak*, Budapest: Kossuth, 1989, 320–323. Fekete ugyanakkor arra is felhívja a figyelmet, hogy a Petőfi forradalmi gondolkodását kutató szakirodalom, mindig fő hatást keres, miközben

A hírlapi cikk tehát a vers apokaliptikus történelemszemléletét és beszéd-módját,³⁶ a monarchia keresztény szempontú erkölcsi kiüresedésének („Nin-csen többé szeretett király!”) és végességének („odafönn az égben / Meg-számlálták napjaitokat”) gondolatát erősítette meg az *A királyokhoz* eredeti szerzői szándékához fűzött kommentárjában.³⁷ Szörényi László szerint „Petőfi költészete szinte kezdettől fogva az elkövetkező végítéletet hirdette. [...] történelemszemléletében a „történelem” felfogása eredetileg [...] előrehaladó, értelmes folyamat. A lényegében Szent Ágostontól származó, majd Hegel által immanens filozófiaivá tett gondolat szerint a Történelem Isten műve: fokozatosan előkészíti a jó végső győzelmét, a végítéletet.”³⁸ A cikk viszont már kiiktatta az eredeti szándék egy másik jellemzőjét, az alkalmiságot. A röplap formájú eredeti megnyilatkozás – a cikkel ellentétben – ugyanis azt a lehetőséget is magában hordozta, hogy a királyság bármelyik pillanatban véget érhet: „Ha megéri a gyümölcs, fájáru / Magától a földre hull alá.”³⁹ A röplap-forma mellett a megjelenéshez kapcsolódó eredeti szándéokra, a történetbölcselet aktualizálhatóságára mutat a keletkezés kontextusa is. Amint Kerényi Ferenc írja, az *A királyokhoz* keletkezését megelőzően, március 27-én a pesti Közbátorsági Választmány népgyűlésén a radikális szónokok – köztük Petőfi – készenlétre biztatták a fegyvert követelő népet;⁴⁰ s hogy „március 30-án, 31-én és április 1-jén a pesti nép egy része már a köztársaságot élte, és hogy – a polgárok őszinte rémületére – verestollas és -szalagos republikánusok jelentek meg, abban Petőfi versének hatása is benne volt.”⁴¹

A „haza- és emberszeretet” hírlapi nyomatékosítása tehát fordulatot jelez: a cikk már nem csak az érvelés eredeti, apokaliptikus beszédmódját, hanem egy új szólamot, az *A királyokhoz* fogadtatásában felelevenített, a hazafiság témáját érintő republikánus szótárt is használatba vette.⁴² Az eredetileg a *Debreczen-*

minden más hatásnál a francia forradalom története (Petőfi „evangéliuma”) ragadta meg képzeteletét. Uo. 367.

³⁶ Az apokaliptikus beszédmódot Szörényi László Petőfi történelemszemléletéről írt tanulmánya értelmében használom. Szörényi az *A királyokhoz* című verset és a *Lapok Petőfi Sándor naplójából* prózáját is e szemlélethez tartozónak sorolja, szemben a *Szörnyű idő...* „a történetiséget abszurd mítosszá kikiáltó kataklizma” versével. SZÖRÉNYI László: Apokalipszis helyett kataklizma, in: uő.: *„Multaddal valamit kezdeni”. Tanulmányok*, Budapest: Magvető (JAK-füzetek), 1989, 94–118.

³⁷ PSÖM, i. m. 898.

³⁸ SZÖRÉNYI: i. m. 101., 103., 104., 106.

³⁹ PSÖM, i. m. 898.

⁴⁰ KERÉNYI: i. m. 370.

⁴¹ Uo. 371.

⁴² A közérdek, közszellem, közjó republikanizmus szótárának reformkori használata szolgáltatta az alapot a hazafiság, a nemzeti érzület fogalmai számára HORKAY HÖRCHER Ferenc: *Az Amerikai demokrácia Magyarországon. A magyar Tocqueville, 1834–1843, Holmi*, 6. évf. 1994), 11. sz. 1608–1615. Itt: 1612. Petőfi korábbi költészetétől sem volt idegen e beszédmód. Ratzky Rita Petőfi esetében 1844–1845-re teszi a republikánus beszédmód megjelenését. RATZKY Rita:

Nagyváradi Értésítőben megjelent, majd röplapon terjesztett „honfi szózat” ugyanis büntetőjogi kategóriaként, hűtlenséggént értelmezte a Petőfi-verset az április 11-én hatályba lépett új törvények (1848: XVIII. törvénycikk) értelmében, és a megnyilatkozást a törvényen kívüli betyár beszédhelyzetével hozta összefüggésbe: „És a hűtelen betyári nyelvű / Dalnok erre béknyá szemét; / Hóltig hű magyarra nyomni készül / A gyalázó hűtlenség jegyét.”⁴³ A „honfi szózat” – a felvilágosult kormányzás nyelve mellett – a közéleti beszéd republikánus szótárát is mozgósította a magyar nemzet és az új alkotmányos monarchia védelmében,⁴⁴ miután a republikánus szótár központi fogalmaival, a szabadsággal („Szólunk, mint szabad Magyarhoz illik”) és a honpolgári kötelességre való hivatkozással („Polgártárs! ki eddig hű valál, / Ah! ne hallgass áruló szavára”) élt.⁴⁵ A megnyilatkozást jegyző nemzetőrök (Mező Dániel és társai)⁴⁶ tehát évezredes republikánus érvelésre hagyatkoztak, amikor Petőfi személyét a közösség érdekét sértő egyénieskedés miatt ítélik el.⁴⁷ A „honfi szózat” értelmében a „magyar nép”, a „hű nemzet”, a „nemzet-örserég” áll szemben az „éretlen Petőfi”-vel, a „hűtelen betyári nyelvű Dalnok”-kal, „béke és hon Gyűlölő”-vel, aki a közösség értékeit veszélyezteti monarchiaellenes megnyi-

Petőfi közéleti beszédmódjának szólamai, in: *Mozgó Világ. Tanulmányok a hatvanéves Kulin Ferenc tiszteletére* (szerk. HANSÁGI Ágnes – HERMANN Zoltán – HORVÁTH Csaba – SZITÁR Katalin), Budapest: Ráció, 2003, 215–234. Itt: 219.

⁴³ [MEZŐ Dániel h. böszörményi nemzet-ör s társai]: Honfi szózat (Petőfi „Királyokhoz” címzett verse ellen) *Debreczen-Nagyváradi Értésítő*, 1848. április 23., in: EPN 411–412., 416.. Rosenthal Mór ugyanezen törvénycikk jegyében veszi védelmébe *A királyokhoz* miatt népszerűtlenné vált nemzeti költő megszólalását a *Debreczen-Nagyváradi Értésítő*-ben: „Hiszen »írás-szabadság« jelszava / Uj létre ébredt irodalmunknak. / Nincs érzelmet fojtó kény-censura / Melly rabláncz lenne gondolatunknak, / Mindenki bátran mondhatja mostan, / Mit gondol, érez, jónak mit talál? / Petőfinek hát szint szabad vala / Mondni: nincs többé szeretett király!” ROSENTHAL Mór: Felelet Mező Dániel honfi szózatára, *Debreczen-Nagyváradi Értésítő*. 1848. május 8. = EPN 418–419.

⁴⁴ Kövér György meglátása szerint Mező Dániel versének társadalomszemléletét a király és a nemzet közötti társadalmi szerződés elmélete hatja át. Kövér György: Petőfi királyhű ellenfele: Mező Dániel, in: *Honismereti írások a Hajdúságból I.*, (szerk. BENCSIK János – NYAKAS Miklós), Hajdúböszörmény: Városi Tanács–Hajdúsági Múzeum (Hajdúsági Közlemények 4.), 1974, 36–39. Itt: 37. Takáts József a társadalmi szerződésre építő beszédmódot a felvilágosult kormányzás nyelvének nevezi. TAKÁTS József: Politikai beszédmódok a magyar 19. század elején. Egy tervezett kutatás hipotézise in: uő.: *Ismerős idegen terep. Irodalomtörténeti tanulmányok és bírálatok*, Budapest: Kijárat, 2007, 171–201. Itt: 183.

⁴⁵ MEZŐ: *Honfi szózat*, i. m. EPN 411. „A republikánus szótár egyik központi fogalma [...] a szabadság, [...] a hősiesség a szabadság és a haza megvédésére a zsarnok vagy a hódítók ellen”. TAKÁTS: i. m. 173.

⁴⁶ Kövér György tárta fel a hajdúvárosi nem-nemesi hivatalnok álláspontját Mező társadalomtörténeti környezetének vizsgálatában. A történész szerint Mezőé akkor is reprezentatív álláspont, ha neve álnévként működött a vitában. Kövér: i. m. 36–39.

⁴⁷ Ahogyan azt Takáts József összefoglalja, a republikánus nyelvhasználat paradigmátikus elbeszélése Róma bukása, amelynek egyik okozója a republikánus érvelés szerint az egyéni érdeknek a közérdek fölé helyezése volt. TAKÁTS: i. m. 173.

latkozásával („Trón s király ellen ha szólna többé / Vakmerőn, hon-átok sujtsa meg:”).⁴⁸

A *Debreczen-Nagyvárad*i Értesítőben megjelent „honfi szózat” (majd az ugyanitt közölt védő- és újabb vádvers) republikánus beszédmódja terelte hát a hazaárulás politikai és közjogi értelmezésnek irányába Petőfi botrányt keltő röplap-versét. Ez az értelmezés azonban korántsem tekinthető kizárólagosnak a fogadtatásban. A *Jelenkornak* tudósító debreceni Nagy József szerint a vers retorikája nem szűkíthető le V. Ferdinánd személyére, s így a hazaárulás vádja sem áll: „Ezen uri ember [...] a szenny és piszok egész tárát kimerítette a derék népköltő irányában: »Betyár, pimasz, éretlen, hazaáruló, dögmirigyes, szemtelen[«] s más eféle diszesbnél diszesb epithetonokkal, ékes füzérbe szedve tisztelkedik költőnknek. Ha Petőfi szeretett jó királyunkról szólna: ám megérdemlené. De ő ezt nem teszi. Hogy pedig a mit mond, sok más királyra ráillik: bizony nehezen lehet tagadni. Kár volt tehát Mező Dániel polgártársnak csap-
széki poesisével Sándort befeketíteni akarni.”⁴⁹ Egy másik röplap formájú verses reflexió („F***** Király Petőfi Sándorhoz”), amely a refrénre alapozva megteszi e leszűkítést, az *A királyokhoz* apokaliptikus történetsszemléletének biblikus nyelvén válaszol, s a haza iránti köteleesség republikánus diskurzusa teljességgel hiányzik érveléséből.⁵⁰ A kassai röplap szerzői szándékának értelmében „F***** Király” a vélelmezett gyűlöletkeltést ugyanis a keresztényi szeretet és megbocsátás jegyében oldozza fel: „Im azt adok, mit olyan ritkán adnak / Őszinte szódért nyílt köszönetet, / Hogy én irántam gyűlölséget hirdetsz. / Midőn szivedben nincsen szeretet. / De azt ne várd, hogy majd a gyűlölségre / Gyűlölséggel feleljen a király, / Mert nemzetem királyi kebelemben / Szeretetenél egyébre nem talál.”⁵¹

A Petőfi-korpusz arról tanúskodik, hogy az *A királyokhoz* szerzőjének tudomására jutott a hazaárulás vádját megfogalmazó szólam. Amíg azonban e vád egy debreceni hirdetési laphoz, s Mező Dániel böszörményi nemzetörhöz volt köthető, addig gúny tárgya maradt.⁵² A *Lapok Petőfi Sándor naplójából* című füzetes röpirat április 29-i bejegyzése először még nevetségessé teszi az *Értesítőt*: a „napló” a „honfi szózat” republikánus beszédmódja és a királyhű ideológia („S mondd-sza velünk: éljen a király!”) között érzékelt különbséget karikírozza.⁵³ „Valami böszörményi nemzetör meg a »királyokhoz« című ver-

⁴⁸ Mező: *Honfi szózat*, i. m. EPN 411–412.

⁴⁹ [Nagy József április 25-éről keltezett levele Debrecenből,] *Jelenkor*, 1848. május 4., in: EPN 416.

⁵⁰ F***** Király Petőfi Sándorhoz. [Verses röplap, Kassa: Werfer Károly, 1848. április vége], in: EPN 414–415.

⁵¹ Uo. 415.

⁵² A bejegyzés „fölényes-gúnyos-plebejus” stílusát már Martinkó András észrevette. MARTINKÓ András: *A prózáiró Petőfi és a magyar prózastílus fejlődése*, Budapest: Akadémiai (Irodalomtörténeti Könyvtár 17.), 1965, 371.

⁵³ Szilágyi Márton hívja fel arra a figyelmet az 1840-es évek politikai diskurzusával kapcsolatban, hogy „az ideológia elemei ekkor nem kizárólagosságra törve s hegemon helyzetben jelentek

semre egy ellenverset írt. Ez aztán a gyerek! e majd megőrzi a nemzetet, vigyázzatok rá. Ez a fiatal óriás azt bizonyítja ellenemben, hogy van szeretett király. Jól van hát no, legyen, isten neki; de ha azok, kik a királyokat szeretik, mindnyájan ilyen legények, mint ő kelme, ugyan nagyra lehetnek velők a királyok. Szegény királyok, most már igazán sajnálni kezdek benneteket, ezt látván, hogy ilyen nyomorult prokátorokra szorultatok. Ebben a versben engem mindenféle címmel tisztelnek meg; a legszelidebbek ezek: hongyülölő, honáruló!”⁵⁴ A karikatúra azon a ponton vált át dühödt invektívává, amint az *A királyokhoz* szerzője megsejti, hogy Mező mögött egy ismertebb figura áll: „Megnevezem azt a fickót, ki engem e nevekkal illet? nem fogom megnevezni. Ő belém kapaszkodott, hogy fölemeljem őt magammal ... nem nyulok tiszta tollammal szennyes nevéhez ... lerúgom őt, mint férget, mely csizmámra mászott!”⁵⁵ A május eleji „naplóhoz” képest viszont a május 27-i hírlapi cikk már használatba vette a republikánus beszédmodot, hogy megcáfolja az immár komolyan veendő hazaárulás vádját. Az erdélyi udvari kancellária ugyanis időközben a verses röplapot V. Ferdinánd elé terjesztette, aki május elején eljárást kért Petőfi ügyében István nádortól alkotmányellenes és a király személyét sértő vétségek miatt az új magyar sajtótörvény alapján.⁵⁶ S ha nincs is nyoma annak, hogy Petőfi értesült volna az ellene indított eljárásról,⁵⁷ Kövér György arra hívja fel a figyelmünket, hogy Mező Dániel versét a közhangulat kifejezőjeként kell értelmeznünk. Ahogyan írja, a „hon s király iránt egyaránt lojális Mező Dániel verse a király és a tisztújítás erőterében lebegő hajdúvárosi nem-nemesi hivatalnok álláspontját tükrözi, mégpedig reálisan”, s e „királyhű radikalizmus-el-lenesség azért lehetett országos hangulat vezérszólamává, mert minden olyan

meg, hanem a különböző politikai irányzatok közösnek mutakozó frazeológiáját fölhasználva differenciálódtak”. SZILÁGYI Márton: Arany János *Elveszett alkotmányának* korabeli politikai kontextusa, *It*, 113. évf. (2009), [7.] Különszám, 779–791. Itt: 779. Az *A királyokhoz* fogadtatásának esetében azt láthatjuk, hogy mind az alkotmányos monarchia, mind a republikanizmus hívei igyekeznek kisajátítani a maguk számára a republikánus beszédmodot.

⁵⁴ PETŐFI Sándor: *Lapok Petőfi Sándor naplójából*. Pest, 1848. május 1., in: PSÖM V. 78–90.

⁵⁵ Uo. 90. A PSÖM V. Petőfi szavait álnévként értelmezi: „Hogy valójában ki rejtőzött e név mögé (mely Petőfi szerint álnév), nem tudjuk?” Uo. 219. A kérdés pontosabban úgy fogalmazható meg, hogy ki rejtőzött a Petőfi szerint strómaneként használt Mező Dániel történeti hitelességű személye mögött.

⁵⁶ Az V. Ferdinánd saját kezű aláírásával ellátott, Bécsben 1848. május 5-én kelt levél István nádortól eljárást kívánt az új sajtótörvény alapján. A nádornak az ügyvel kapcsolatos átíratra (Deák Ferenc igazságügy-miniszterhez) a nádori irattárban *ad acta* került, vagyis az egész felség sértési ügyet elsüllyesztették. MEZŐSI Károly: Petőfi megbuktatása a szabadszállási követválasztáson, in: *Petőfi és kora* (szerk. LUKÁCSY Sándor – VARGA János), Budapest: Akadémiai, 1970, 528. A vádemelést Magyarországról senki nem kezdeményezte, azt az erdélyi udvari kancellária terjesztette V. Ferdinánd elé: PAT III. 247. Teleki József, erdélyi főkormányzó kulcsszerepéről az ügyben lásd: SPIRA: i. m. 161–169.

⁵⁷ Spira György szerint Petőfi nem vette hírért a tervezett sajtópernek. SPIRA: i. m. 169.

irányzat felsorakozhatott mögé, amelyik az adott kérdésben a felszínen egyetértett”.⁵⁸

Az *A királyokhoz* fogadtatásában jelentkező republikánus diskurzus a *Coriolanus* májusi megjelenését követően gazdagodott a korai köztársaság nagy hazafi/honáruló figurájával, vagyis azt követően, hogy Mezősi Károly szerint az országgyűlés mielőbbi összehívásának követelésében Petőfinek közvetlen és fontos szerep jutott.⁵⁹ A május 27-i keltezésű, június 11-i hírlapi cikk tehát már tükrözte a hazaárulás vádjának emelkedő tétjét⁶⁰ az alföldi követjelöltségre való előkészületek idején.⁶¹ Petőfi hírlapi cikke jól számolt a közhangulattal, hiszen a *Debreczen-Nagyvárad*i *Értesítő* utolsó, június 11-i ellenverse, már az országgyűlési választások, s Petőfi ebben betöltött szerepének (vagy akár már a jelöltségről szóló június 3-i hírek) tudatában eleveníthette fel az áprilisi „honfi szózat” hazaáruló-vádját: „Hogy Petőfi lángeszű dalköltő: / Tudjuk, – szép tulajdon – mondja a világ; / De hogy bámulandó hű hazafi volna: / Attól bizony kissé távol áll. / Mert az igaz honfit – bárha vérzik szive – / Bosszu nem vezérli lázítás bűnre”.⁶² A helyzetértékelés Egressy Gábor, Petőfi radikális eszmetársának 1842-ben megjelent *Coriolanus*-értelmezését használta fel Petőfi márciusi bukástörténetének elbeszéléséhez, miszerint „a leghősebb honfiból honszeretetet útján mint lehet honellenség”.⁶³ A „Z. L. polgárhölgy” által jegyzett vers Petőfije valaha „igaz honfi” volt, de „az érzékiség és vér túlnyomósága”⁶⁴ miatt elbukott: „Hogy lobogót hordva, szabadságért küzdött: / Dicsőség s nagy volt e tette; / De a nyert babérnak zsenge koszoruját, / Elhervasztá keble féktelen heve. / Igaz honfit méltatlan bántalom / Sem téveszti oly tette, mely honára

⁵⁸ KÖVÉR: i. m. 37–38.

⁵⁹ A budai vérengzést követő események vezetője Petőfi. Az egykorú sajtóközlemények tudósítanak arról, hogy Petőfi a május 12-i népgyűlésen az országgyűlés mielőbbi összehívását indítványozta, s a kormány gyorsan intézkedett. MEZŐSI: i. m. 533.

⁶⁰ *Hazánk*, 1848. június 17., in: EPN 442. Az N. jegyű levelező írja Debrecenből Balla Károly, a *Debreczen-Nagyvárad*i *Értesítő* szerkesztőjének „De még azokat a Petőfit hazaárulással rágalmozó czudar verseket sem venném ám fel lapomba [...] Teringettél! Annyira veszett hírért költötte már az ön értesítője szegény Petőfinek itt az alföldön, hogy tán agyon ütnék, ha ide tévedne”. Mezősi Károly szerint „Majdnem ezt történt egy másik alföldi városban, a követválasztás alkalmával”. MEZŐSI: i. m. 528.

⁶¹ Petőfi követjelöltségének első sajtóhíre: *Márczius Tizenötödike*, 1848. június 3., in: EPN 425–428.

⁶² [Z. L. polgárhölgy: Rosenthal Mór védszózatára], *Debreczen-Nagyvárad*i *Értesítő*, 1848. június 5. = EPN 430–431. Balla Károly szerkesztő ezt a jegyzetet közli a verssel együtt: „S-i lelkes V. F. és tanító K. L. urak, mint kik e verset beküldötték – egyszersmind tanuként bizonyítják ottani Z. L. polgárhölgyet annak valódi szerzőjeül lenni”. Uo. 430.

⁶³ EGRESSY Gábor: *Coriolan* Shakspear-tól, in: *Egressy Gábor válogatott cikkei (1838–1848)*, (szerk. KERÉNYI Ferenc), Budapest: Magyar Színházi Intézet, 1980, 38. (Megjelent: *Athenaeum*, 6. évf. (1842), I. félév, 7. sz. (jan. 16.), [97]–101. 8. sz. (jan. 18.), [113]–119.). Az 1842. januári bemutatótól a forradalomig kilencszer került színre a darab Egressy főszereplésében és társfordításában. Uo. 189–190.

⁶⁴ Uo. 38.

vészt von”.⁶⁵ A haza sorsáért aggódó kérdés („S imádott hazánkra emelnénk gyilkot?”) tehát a szerkesztői paratextus szerint a polgáré, sőt a haza – az alkotmányos monarchia, a márciusi vívmányok – sorsa érdekében nyilvánosan megszólaló új nőtípusé, a „polgárhölgyé”.⁶⁶ S így ebben a női szerzőséggel felruházott megnyilatkozásban, az „Igaz honfit méltatlan bántalom / Sem téveszt oly tette, mely honára vészt von”⁶⁷ sorokban Volumnia fiához intézett beszédének (5. 3.) szótárát ismerhetjük fel: „azt gondolod, / Nemes lélekhez méltó, nem feledni / A bántalmat?” (kiemelések tőlem – P. J.).⁶⁸

A hazaárulás romanizálása a *Coriolanus*-fordítás megjelenését, s az országgyűlési választások időpontjának kihirdetését⁶⁹ követően a Petőfi-korpuszban is felbukkant a május 27-iki keltezésű hírlapi cikkel kezdődően. De míg a *Coriolanus*-történet „Z. L. polgárhölgy” versében az árulóvá vált hazafi allegorikus értelmezésére, a Petőfi-cikkben a „tarpeji szikla” a történelmi tapasztalat leírására válik alkalmassá.⁷⁰ A hírlapi cikkben először a történelem mitikus-ismétlődő jellegének gondolatára lehetünk figyelmesek:⁷¹ „Nem szükség a világtörténetet átmagolnunk, hogy megtanuljuk, mi a népszerűség? csapjuk föl akárhol e nagy könyvet, s egy lapjából is megtanulhatjuk. A népszerűség a *tarpeji szikla*, melynek tetejére nem azért viszik fel az embert, hogy ott a magasban uralkodjék, hanem hogy lehajítsák. A népnek mulatság kell” (kiemelés tőlem – P. J.).⁷² A forradalomtörténeti események visszatérő dramaturgiája⁷³ tehát elérte a Petőfi-figurát is az *A királyokhoz* republikánus megnyilatkozásának köszönhetően, vagyis még a legtöbb coriolanus párhuzamot adó szabadszállási követválasztást megelőzően.⁷⁴ De éppen ennek az ismétlődő mintázatnak

⁶⁵ Z. L. polgárhölgy: *Rosenthal Mór védszózatára*, i. m. EPN 430. Balla Károly szerkesztői jegyzete szerint a vers „valódi szerzőjének” kilétét, „Z. L. polgárhölgy” szerzőségét honorácior értelmiségiek (egy lelkész és egy tanító) tanúsítják, vagyis a vers paratextusa azt sugallja, hogy Rosenthal Mór tévesen tulajdonítja az elutasítás forrását Petőfi rendjén kívülinek, a táblabírák világának („Tán valamely bukott táblabíró / Sűgá füledbe »honfi szózat«-tod?” Uo. 418.). Uo. 431.

⁶⁶ Z. L. polgárhölgy: *Rosenthal Mór védszózatára*, i. m. Uo. 431.

⁶⁷ Uo. 430.

⁶⁸ William SHAKESPEARE: *Coriolanus* (ford. PETŐFI Sándor), in: PSÖM IV. 365.

⁶⁹ 1848. május 19-i kormánybejelentés. MEZŐSI: i. m. 528.

⁷⁰ Párhuzamos helye a fordításban: „Sicinius: Tehát fogjátok el, / Vigyék a tarpeji szirthez, onnan / Taszítsátok le! [...]” (3. 1.) PSÖM IV. 301.

⁷¹ A történelem, s benne a forradalom, mignet-i körforgásának gondolatát Fekete Sándor már a *Felhők* korszakától számolja. FEKETE: *Petőfi evangéliuma*, i. m. 272., 274., 277.

⁷² PETŐFI: „Pest, május 27. 1848.” i. m. PSÖM V. 91.

⁷³ Fekete Sándor írja, hogy a tarpeji sziklát mind Mirabeau, a lázadó gróf, mind szélsőbaloldali ellenfele, Saint-Just saját sorsának példázataként említi, s előbbire a kortársak Szalay László Mirabeau-tanulmányából is emlékezhetek. FEKETE: *Petőfi evangéliuma*, i. m. 205. (Szalay László: *Státusférjak és szónokok könyve*, Pest: Heckenast 1846).

⁷⁴ SZIGETHY: i. m. 153–184. Hász-Fehér Katalin tanulmánya is alapvetően a szabadszállási követválasztás kudarcát tartja *Az apostol* szerepváltásának kulcsaként, vagyis a coriolanus sorstól való elmozdulás fordulópontjaként (Petőfi a népköltői, majd népzéleri szerepkörből ekkor vált egy különálló költői szerepre). HÁSZ-FEHÉR: i. m. 11., 17. Tanulmánya azonban arra is rámutat,

az előzetes ismerete foglalja magában a második tanulságot, az apokaliptikus történelemszemlélet folytathatóságának esélyét: „Tudtam én ezt, mielőtt ama szikla tetejére ért velem az ujjongató sokaság, nem részegített meg a rám dobált koszorúk illata; ébren és teljes lélekjelenléttel vártam a letaszítás pillanatát, és ennek köszönhetem, hogy nem a fejemre, hanem talpra estem. Talpra estem és semmi bajom sincs. Itt állok most alant a mélységben, alant és koszorútlanul, de állok!”⁷⁵

A cikk a republikánus beszédmodot – a tarpeji szikla, a hazaárulók kivégzési helyszínének említésével – tehát visszavezeti római eredetéhez, a korai köztársaság katonai erényeihez, az őszinte, egyszerű beszéd eszményéhez⁷⁶ és a republikanizmus ideológiájához.⁷⁷ Mindez a friss vívmány, az alkotmányos királyság hívei által kisajátított republikánus diskurzus visszahódításának érdekében, s a hazaárulás cáfolataként történt.⁷⁸ Ez a republikánus ideológiát is integráló új republikánus beszédmod azonban nem mond le az *A királyokhoz* eredeti szólamáról sem: a hírlapi cikk a francia forradalom tanulságait felhasználva az apokaliptikus történelemszemlélet keresztény szótárával keveredik:⁷⁹ „Átalakulásunk mindenesetre vérbe fog kerülni, arról szó sincs; azon kell hát lennünk, hogy minél kevesebb vérbe kerüljön, s erre a legcélszerűbb eszköz, az

hogy a szabadszállási „száműzetés” csak végpontja a március végi folyamatoknak, amelyek „magát Petőfit is a Coriolanus-sorsra” emlékeztetik. Uo. 4–5.

⁷⁵ PETŐFI: „Pest, május 27. 1848.” i. m. PSÖM V. 91.

⁷⁶ A hírlapi cikk stílusában Martinkó András rögzíti az őszinteség radikális, plebejus megfogalmazását. MARTINKÓ: *A prózairó Petőfi és a magyar prózastílus fejlődése*, i. m. 382.

⁷⁷ Ennek tételeszerű megfogalmazása a *Lapok Petőfi Sándor naplójából* így szól: „énekeltem és írtam azt, a mire lelkem istene ösztönzött, lelkem istene pedig a szabadság. Az utókor mondhatja rólam, hogy rossz poéta voltam, de azt is fogja mondani, hogy szigorú erkölcsű ember valék, a mi egy szóval annyi, mint republicanus, mert a respublicának nem az a főjelszava, hogy »le a királlyal!«, hanem a »tisztá erkölcs!«,„. PSÖM V. 86. Ennek a diszkurzív elemei hatják át a hírlapi cikket is: „Igen rövid leszek, szokásom szerint, s ha nevemhez egy eszme nem volna kötve, vagyis, ha nevem egy eszméhez nem volna kötve, a közönségtől ezen egy két percet nem merném elrabolni.”; „Hallgatni mindig könnyebb, mint beszélni, s a ki figyelmezteti a hazát, hogy itt és itt veszély fenyegeti, az ellenség nem lehet”. PSÖM V. 91–92. Fekete Sándor szerint a republikanizmus ideológiai tartamát tekintve Petőfi érdeklődése az 1792-es francia forradalomhoz, az alkotmányos monarchia megdöntését követő konvent időszakára összpontosult, de a hegyvárti szimpátiák mellett mégis a forradalom egészében gondolkodott. FEKETE: *Petőfi evangéliuma*, i. m. 233., 244.

⁷⁸ Ez nem jelenti a korai köztársaság republikanizmus-felfogásának idealizálását. Ettől már Bajza 1835-ös tanulmánya is óvja kortársait: „a Romulustól szerzett, s mind utódaitól, mind a respublica alapítóitól sokképen változtatgatott polgári alkotmány hiányos vala, sem tiszta republicanus szabadságot nem adott a népnek, sem a félig adottaknak fennmaradására bátorságul nem szolgált, sőt eme helyett tágas nyílásokat mutata, melyen mind a despotizmus, mind az arisztokratia kényei féktelenül kicsapongván, az elnyomás eszközeit magukhoz ragadozhatták.” BAJZA: i. m. 5.

⁷⁹ *A királyokhoz* prózában írt változata, a *Lapok Petőfi Sándor naplójából* című röpirat a politikai republikanizmust a kereszténység tanaiba integrálja: „Republicanus vagyok vallásosságából is. A monarchia emberei nem hiszik vagy gátolni akarják a világszellem fejlődését, haladását, s ez istentagadás”. PSÖM V. 87.

új eszmét lassanként, apródonként megkedveltetni. Jaj nekünk, ha egyszerre berohan ajtóstul! akkor nem lesz kenyerünk, mert a vérfolyamok elmosásuk véteinket! Ennek elkerüléseért írtam, a mit írtam, s megnyugszom benne, mert a mennyit ártottam vele magamnak, annyit használtam másoknak. És ezért ne bántsátok a respublicanusokat, ne lázítsatok ellenök, míg ők nem lázítanak, és ők nem fognak lázítani, mert tudják, hogy a minek meg kell lennie, meg lesz. A keresztyén vallásnak csak tizenkét apostola volt, mégis elterjedt; hogy ne terjedne el a respublica, mellynek már annyi apostola van és annyi mátyrja volt!”⁸⁰

A hírlapi cikk tehát a republikanizmusról szóló eredeti, apokaliptikus diskurzust az alkotmányos királysághoz hű versek republikánus szótárának hatására romanizálta, miután az eredetileg gúny tárgyává tett, elszigetelt böszörményi nemzetőr szava országos hangulat kifejezőjévé vált. A publicista Petőfi a republikánus beszédmód visszahódításához a Petőfi névvel frissen összekapcsolódott *Coriolanus*-fordítást is felhasználta. A cikk a republikanizmus megjövendölését a hazaszeretet republikánus beszédmódjában is értelmezhetőnek vélte a tarpeji szikláért kiáltó, antirepublikánus gondolkodású, ám republikánus nyelvet beszélők ellenében. A tarpeji szikla mítosza, a hősből törvényszerű módon honellenséggé váló nagy emberek körforgása elsőre látszólag megismétlődik Petőfi, a bukott hazafi alakjában. De csak azért, hogy ez a ciklikusság megszakadjon a talpára eső Petőfi figurájában, aki az *A királyokhoz* címzett verses röpiratban a „haza- és emberszeretet” nevében közvetlenül szólította meg azokat, akiké a megszólítás joga volt. A hírlapi cikkből kibontakozó Petőfi-figura tehát már nem a történelem nagy emberének, hanem közemberének típusában keresendő a királyellenes történetek lapjain. Petőfi 28 nevet tartalmazó listája, amely a francia forradalom válogatott alakjait sorolja fel,⁸¹ a politikatörténet nagyjai mellett egy vidéki postamesterét is tartalmazza, aki megakadályozta XVI. Lajos szökését.⁸² Már Fekete Sándor felhívta a figyelmet arra, hogy Petőfi Drouet-ben a királynak parancsolni merő kisemberre lett figyelmes a forradalom hőseinek összeírásakor.⁸³ Az *A királyokhoz* vokatíusza („Ti királyok”), imperatívuszai („köszönjétek meg, vagy / Büntessétek a felszólalót”) és kérdései („Föllázítsam a kerek világot, / Föllázítsam-e ellenetek,”) Drouet postamesternek a királyi párhoz címzett, jakobsoni értelemben vett felhívó (konatív) beszédhelyzetét idézik fel: „szálljanak ki s menjenek velük a városi

⁸⁰ PETŐFI: „Pest, május 27. 1848.” i. m. PSÖM V. 93. Hász-Fehér Katalin a keresztyén vallási motívumok jelenlétére már felhívta a figyelmet a márciusi forradalmi események reprezentációjában. HÁSZ-FEHÉR: i. m. 6. Értelmezésünkkel ellentétben ő ugyanakkor úgy véli, hogy a vallási motívum elválik annak tartalmától. Uo. 7–8.

⁸¹ PETŐFI Sándor: A francia forradalom II., in: PSÖM V. 168–169.

⁸² Fekete Sándor szerint Drouet Lamartine hatására került fel a forradalmár-listára. FEKETE: *Petőfi evangéliuma*, i. m. 113.

⁸³ Uo.

hatóságnál igazolni magukat”.⁸⁴ S ez a történetbölcseleti szempontú igazoltatás a „Nincsen többé szeretett király” végső ítéletével végződik a királyok feltartóztatásáról szóló, hírlapi formát öltő elbeszélésben.⁸⁵ Hász-Fehér Katalin a talpra esés gesztusában az ókori hadvezérek leleményességét, taktikai érzékét véli felfedezni a coriolanusi változatlanúság ellenpontjaként.⁸⁶ Értelmezésünk szerint azonban e gesztus éppen a közembert állítja szembe a nagy emberek nagy elbeszéléseinek történelmi szereplehetőségeivel. 1848 májusának végén – a történelemformáló Petőfi márciusi-májusi időszakát követően – a királyt feltartóztató Petőfi-figura képviseli a történelem apokaliptikus víziójának megvalósíthatóságát. A hírlapi cikk Petőfije plebejus próféta,⁸⁷ aki azért esik talppal a földre, hogy véget vessen a coriolanusi nagy ember mitikus körforrásba zárt történetének.⁸⁸

A Coriolanus republikánus poétikája

A republikanizmus ideológiai botránya tehát a *Coriolanus*-fordítás befejezését követően robbant ki. Azonban az új republikánus beszédmód őszinteségeszménye, amely az *A királyokhoz* megnyilatkozását is jellemzi („Azt adok, mit vajmi ritkán kaptok, / Ti királyok, nyílt őszinte szót;”), már a *Coriolanus* keletkezését megelőzően rögzítésre került, s korlátozások alá esett a „betyárság” irodalmi kritikájában. A Shakespeare-fordítás fogadtatásával szemben a keletkezés ideje Petőfi népszerűségének zenitjére esett. A kritikák ellenére (és

⁸⁴ Lamartine a következőképp meséli el a történeteket: „A kocsik alig értek be e sötét boltzat alá, midőn a lovak egy felfordított és lábaik elé vetett taligától megijedve, megálltak, mire öt vagy hat felfegyverezett ember lépett a lovak elébe a kocsihoz és az ülésekhez, s parancsolta az utasoknak, hogy szálljanak ki s menjenek velük a városi hatóságnál igazolni magukat. Az ember, ki így parancsolt királyának Drouet volt. [...] Nem bizva eléggé gyanujok valóságában, vagy egyedül maguknak akarván fenntartani a dicsőséget, hogy elfogták Franciaország királyát, nem értesítették a hatóságot és nem lázították fel a népet. Az összeesküvés látszata sokkal hízlelgőbb volt az ő hazafiságuknak, ők magukban érezték az egész nemzetet”. Alphonse LAMARTINE: *A girondiak története* (ford. JÁNOSI Ferenc), 1–10, Pest: Pfeifer Ferdinánd, 1865, 1, 71.

⁸⁵ *Petőfi Sándor összes versei*, i. m. 897–898.

⁸⁶ Hász-Fehér Katalin Petőfi május 27-i hírlapi cikkében két sorsváltozatot lát megjeleni: szerinte a talpra esés az ókori vezérek túlélőképességét, leleményességét idézi, az önfeláldozás gondolata pedig a mártírszerep lehetőségét veti fel. HÁSZ-FEHÉR: i. m. 4–5.

⁸⁷ „Azonban a monarchiának van még jövője nálunk, sőt mostanában elkerülhetetlen szükségünk van rá, ezért nem kiáltottam ki a respublicát, nem lázítottam (mint rámfogják), csak megpendítettem az eszmét, hogy szokjunk hozzá. Ennél többet tennem esztelenség lett volna, ennyit tennem a haza- és emberszeretet kényszerített a *magam fölálldozásával* is. Igen, a haza- és emberszeretet” (kiemelés tőlem – P. J.). PETŐFI: „Pest, május 27. 1848.” i. m. PSÖM V. 93

⁸⁸ „Tudtam én ezt, mielőtt ama szikla tetejére ért velem az ujjongató sokaság, nem részegített meg a rám dobált koszorúk illata; ébren és teljes lélekjelenléttel vártam a letaszítás pillanatát, és ennek köszönhetem, hogy nem a fejemre, hanem talpra estem. Talpra estem és semmi bajom sincs. Itt állok most alatt a mélységben, alatt és koszorútlanul, de állok!” Uo. 91.

részben azoknak köszönhetően) Petőfi szerzősége évről évre egyre növekvő presztízzsel és legitimációs erővel rendelkezett; 1847 márciusától, az *Összes költemények* megjelenésétől 1848 márciusáig – a *Coriolanus*-fordítás keletkezésének idején – neve a „nemzeti költő” státusával bírt.⁸⁹ Ahogyan Németh G. Béla írja, „[a]lig húszévesen már a kor központi áramában állt, egy-két év múltán pedig árama élén. Huszonnégy éves sincs, s már egyértelműen ő a kor irodalmának *címszereplője*”.⁹⁰ Szerzőségének rangját mutatja, hogy a *Coriolanus*-fordítás egyik kortárs ismertetője szerint „a *Petőfi* neve, már maga egy alap arra, hogy a mű még inkább ajánltassék”, vagyis ahhoz, hogy a *Coriolanus* irodalmi műként váljék olvashatóvá magyar nyelven, Shakespeare szerzőségének Petőfi poétikai legitimációjára volt szüksége.⁹¹

A korlátozások alá eső megnyilatkozások hitelesítésére a rangos név önmagában ugyanis nem bizonyult alkalmasnak, hiszen ezeket a kritika a betyárság fogalmában ismeretlen és törvénytelen eredetűnek könyvelte el. E felfogás ellenében a fordítás többes szerzősége teremtette meg annak lehetőségét, hogy a „betyáros modor” forráskeresése a kor egyik legnagyobb autoritással bíró szerzőjéhez vezessen. A *Coriolanus*-fordítás annak a sorozatnak az első kötete-ként jelent meg, amelyet Petőfi kezdeményezett *Shakespeare összes színművei* címmel, Arany János, Petőfi Sándor és Vörösmarty Mihály fordításában. Vagyis a kiadás több tekintélyes szerző presztízsére alapozta meg azt, hogy az olvasók e közösen jegyzett diskurzusban ismerhessenek rá a korlátozások alá eső megnyilatkozásokra. A többes szerzőség legitimációs erejének felismerésében Petőfi poétikája ezúttal tehát nem a folklór és az azzal szövevényes kapcsolatot létrehozó irodalmi népiesség, hanem a szerzőközpontú, írásos irodalmiság saját céhen belüli ellentmondásai felé fordult.⁹² A *Shakespeare összes színműveinek* keretében közölt Petőfi-fordítás ugyanis egy új, éppen az 1840-es évek közepére már megkérdőjelezhetetlen kritikai normát, a hűségesszményt fordította szembe a szelídítés előírásaival.⁹³ E két elv korabeli ellentétére Dávidházi Péter hívja fel a figyelmet, amikor azt írja, hogy „A XIX. század közepére [...] az eredetihez való (persze sokféleképp értelmezett) hűség emelkedik fordítási eszménnyé, s ezzel már elvi ellentétbe kerül a szelídítés kényszere, dilemma elé

⁸⁹ Az irodalmi vezérváltással – Vörösmartyra következőre – Petőfi lépett a nemzeti költő státusába 1847. március 16-án az Ellenzéki Kör estélyén. KERÉNYI: i. m. 295. Erre az időszakot átfogó fejezetcím is utal: „A nemzeti költő státusában (1847–1848. március)”. KERÉNYI: i. m. 282–359.

⁹⁰ NÉMETH G. Béla: *Türelmetlen és késlekedő félszázad*, Budapest: Szépirodalmi, 1971, 40.

⁹¹ *Radical Lap*, (1848), 7. sz. (jún. 8.), 28. PAt I. 253.

⁹² A szerzőelvű irodalom és változatokban élő folklór ellentétpárjáról: SZILÁGYI Márton: Folklór, irodalom vagy irodalmi folklór? in: *Folklór és irodalom* (szerk. Szemerkényi Ágnes), Budapest: Akadémiai, 2005. 154–161. Itt: 154.

⁹³ Elsősorban Toldy Ferenc vitaindítója és a rá adott válaszok szilárdították meg a hűségesszmény axiómáját. TOLDY Ferenc: A műfordítás elveiről, A Kisfaludy-Társaságban oct. 30. és dec. 2. 1843 előadta D. Schedel Ferenc, in: *Kisfaludy Társaság Évtapirjai*, VI/2, (1846), 49–66.

állítva fordítót és bírálót egyaránt”.⁹⁴ A *Shakespeare összes színműveinek* befo-
gadását irányító kritikai szöveg, Egressy Gábor szellemhonosítási indítványa
úgy kerüli el a dilemmát,⁹⁵ hogy a fordítást nem a szemantika, vagyis a szelídít-
és normájának szintjén, hanem a szemiotika területén tartja megvalósítható-
nak.⁹⁶ E felfogás szerint a fordítás ugyanis akkor sikeres, ha a megnyilatkozás
(a „prometheusi teremtvény”) jelölői („teremtő” és „újrateremtő”) között jön
létre kapcsolat (mind Shakespeare, mind Petőfi/Arany/Vörösmarty „hasonne-
mű egyéniségek”, „nagy szellemek”).⁹⁷

A kérdés megközelítésében elsőként a fordítás kiadásának előzményeit és
koncepcionális kereteit vizsgáljuk. Míg a *Coriolanus* politikai drámaként (Eg-
ressy Gábor) és antik tárgyazású darabként (Henszlmann Imre) másod, illetve
harmadrangú besorolást kapott az 1840-es években, addig Petőfi fordítása az
első számú helyet foglalta el az angol drámaíró első magyar nyelvű, verses össz-
kiadásának, a *Shakespeare összes színműveinek* koncepciójában. És bár a *Julius*
Caesar közreadása nyolc évvel megelőzte az összkiadás első (és végül egyetlen)
kötetét, a *Coriolanus* az egyes darabokon túlmutató shakespeare-i poétika, az
őszinte, korlátatlan megnyilatkozás diskurzusát hozta létre *Shakespeare összes*
színműveinek keretében. Ez a többes szerzősége építő megnyilatkozás egy-
részt mozgósította a fordított és fordító szerzők kultuszára vonatkozó ismere-
teket, másrészt pedig előhívta, megerősítette a korabeli kritika azon fordítással
kapcsolatos új elvárását, amely a hűségesszmény megvalósulását az egyenrangú
szerzői kompetenciától tette függővé. A szerzőség presztízse továbbá azért
válhatott a Shakespeare-fordítás körüli diskurzus irányítójává, mert az nem
kizárólagosan a kritika, hanem a közönség hozzáállásán is múlt.⁹⁸ Hiszen
ahogyan arról Dávidházi Péter monográfiája tanúskodik, még a kultusz virág-
korát élő legnagyobb szerző sem mentesülhetett az egyes darabok, jelenetek,
kifejezések szelídítésének kritikai normája alól.⁹⁹

A szelídítés igénye a Petőfi-művek fogadtatását is végigkísérte, s az erre adott
szerzői válaszokat a kritika – ahogyan arra Milbacher Róbert rámutat – minden

⁹⁴ DÁVIDHÁZI Péter: „Isten másodszületője”. *A magyar Shakespeare-kultusz természetrajza*,
Budapest: Gondolat, 1989, 183.

⁹⁵ EGRESSY Gábor: Indítvány a szellemhonosítás ügyében (*Életképek*, 1848. febr. 20.), in:
Magyar Shakespeare-tükör. Esszék, tanulmányok, kritikák (szerk. MALLER Sándor – RUTTKAY
Kálmán), Budapest: Gondolat, 171–178.

⁹⁶ A fordító szemantikai és szemiotikai szintváltásáról: ALBERT Sándor: A fordíthatóság és
fordíthatatlanság határán, *Fordítástudomány*, 7. évf. (2005), 1. sz. 34–49. 39.

⁹⁷ EGRESSY: *Indítvány a szellemhonosítás ügyében*, in: MALLER – RUTTKAY: i. m. 171–178.
Itt: 175–176.

⁹⁸ A népszerűség kiemelt szerepéről írja Milbacher: „Mintha a kritika feleslegessé válna abban
az új paradigmában, amely Petőfivel veszi kezdetét, hiszen a szabályok helyébe a népszerűség, az
ismertség lép”. MILBACHER: „...Földben állasz mély gyökökkel...”, i. m. 129.

⁹⁹ Dávidházi Bajza Józsefet idézi 1842-ből: „senkit sem fogunk rábírní, hogy ami botrányos,
azt ő illedelmesnek tartsa, csak azért, mert Shakespeare írta”. DÁVIDHÁZI: i. m. 186.

tekintélyt nélkülöző önlegitimációnak tekintette a „pajtáskodás” vádjában.¹⁰⁰ E csapdahelyzetből a Shakespeare-fordítás jelentette a kitörési lehetőséget, amely a kor legnagyobb presztízzsel bíró szerzőjét vonta be a Petőfi-irodalomban leginkább kifogásolt megnyilatkozások diskurzusába. S a *Coriolanus* fordítója számíthatott e beszédközösség felismerésére, hiszen Erdélyi János kritikája már jóval azelőtt összekapcsolta Shakespeare és Petőfi megnyilatkozásait, mielőtt a *Shakespeare összes színműveinek* terve nyilvánosságra került volna.¹⁰¹ Ahogyan Erdélyi írja, Császár Ferenc „azon néhány körmönfont,¹⁰² erőteljes, mondhatni, shakespearei kifejezés miatt, mely Petőfi népkölteményeiben itt-ott előfordul, [...] ő azok miatt szilaj betyársággal, káromkodással, népizlés s néperkölc s rontásával vádolja Petőfit”.¹⁰³ Erdélyi tehát egy a Petőfi-fogadtatásban gyakran kifogásolt beszédműfaj kapcsán köti össze Shakespeare és a leendő fordító szerzőségét. A káromkodás, a shakespeare-i megnyilatkozás egyik beazonosított beszédfajtája a „korláttalanság” diskurzusában teremti meg a normatív korlátokat nem tűrő, őszinte beszéd poétikáját mind a Petőfi név alatt közölt szövegekben, mind a többszerzős keretben közreadott fordításban.

Petőfi és a Shakespeare összes színművei (1848)

Shakespeare összes színműveinek kiadása nem volt mindig hiányérzete a magyar irodalmi hagyománynak, hiszen a fogadtatás kezdetét jelentő 1770-es évektől egészen az 1840-es évek közepéig meg sem fogalmazódott az igény, hogy a kánon a teljes Shakespeare-korpuszt lefedje. Amennyiben a kánon – amint azt Rohonyi Zoltán írja – a tradíció végzett munka terméke,¹⁰⁴ akkor azt láthatjuk, hogy míg az 1830-as évek kritikai tevékenysége a Shakespeare-művek egyes darabjainak kiemeléséről és más darabok kizárásáról szól a fogadó hagyomány poétikaival való egyeztetés folyamatában, addig az 1840-es években megjelenik egy emancipatorikusnak nevezhető törekvés, amely a drámaíró Shakespeare organikusnak tekintett egészét felvállalja az összkiadás koncepciójában. Ehhez a poétikai emancipációhoz kapcsolódik Petőfi Sándor *Shakespeare*

¹⁰⁰ A vád szerint „Petőfit a barátok, a cimborák igyekeznek nagygyá avatni dicsőítő verseikben” MILBACHER: ... „...Földben állasz mély gyököddel...”, i. m. 129.

¹⁰¹ 12 [ERDÉLYI János]: Petőfi Sándor újabb költeményei (Versek, 1845, Szerelem gyöngyei, 1845). *Életképek. Irodalmi Ör*, 1846. március 14., 13. sz. = EPN 167–179.

¹⁰² A körmönfont jelentése „Átv. Ért. körmönfont beszéd, mely a maga nemében eredeti, tiszta, válogatott kifejezésekből áll. Ellentéte az idegenszerű pongyola, hanyag, erő nélküli beszédnek” CZUCZOR–FOGARASI III. 1096.

¹⁰³ Erdélyi itt Császár már idézett 1845-ös kritikájára hivatkozik, ERDÉLYI: Petőfi Sándor újabb költeményei, i. m. EPN 168. vö. CSÁSZÁR: *Petőfi Sándor költeményes munkái*, i. m. EPN 111–120, 127–136.

¹⁰⁴ ROHONYI Zoltán: Előszó. Kánon, kánonképződés, kanonizáció, in: *Irodalmi kánon és kanonizáció* (szerk. Uő.), Budapest: Osiris – Láthatatlan Kollégium, 2001, 11.

összes *színműveinek* terve, amely olyan, a Shakespeare drámaszerzőségéről kialakított kép mentén tagolja a korpuszt, melynek origója a költői megszólás őszinteségének, „korlátatlanságának” darabja, a *Coriolanus*.

A kánonalkotás során (a kezdetektől a reformkorral bezáruló időszakig) alapvetően öt-hat tragédiára helyeződött a hangsúly, s a *Coriolanus* nem került be a hagyományba egészen a Nemzeti Színház 1842-es bemutatójáig Egressy Gábor és Dobrossy István fordításában.¹⁰⁵ A magyar nyelvű Shakespeare-kiadás egy-egy kiemelt tragédia megjelenésével indítja meg a kiadói hagyományt, mely Shakespeare szerzőségét nem a nevével jelölt korpuszhoz, hanem a német nyelvű-eredetű színházprogram darabjaihoz köti. Ebben a programban egységben áll a világirodalmi példaképeket közvetítő feladat és a szinkron anyanyelvi irodalmiság teremtmő gesztusa, s így kerül kiadásra a kettős feladatot többes szerzőséggel jelölő *Roméo és Júlia* (Shakespeare – Weisse – Kún Szabó) egy sorozattól független kiadásban, illetve a *Hamlet*-fordítás (Shakespeare – Schröder – Kazinczy) a „Külföldi Játészó-szín” keretében.¹⁰⁶ Az első szerzőközpontú sorozatterv Döbrentei Gábor *Macbeth*-fordításához fűződik, mely *Shakspeare Remekei*. [...] *Angolból, mai előadhatáshoz alkalmaztatva* címmel jelent meg 1830-ban.¹⁰⁷ Egy évvel később, 1831-ben létrejött a kánon intézményes változata: a Tudós Társaság „Játékszíni választottsága” (Döbrentei Gábor, Toldy Ferenc és Vörösmarty Mihály) az európai irodalom drámaterméséből hetvenegy drámát, köztük huszonkét Shakespeare-darabot javasolt lefordításra a korpusz széles spektrumából.¹⁰⁸ Az elképzelés arra vall, hogy a bizottság – Kazinczyhoz hasonlóan – nem a szerzőség köré szervezte kiadástervezetét, ahogyan Döbrentei szelektív szerzőkonceptiója tette, hanem a Shakespeare-műveket a szerzőségen túlmutató műfaji, mediális keretbe, a *Külföldi Játékszín* terveze-

¹⁰⁵ Az Egressy–Dobrossy-fordítás színháztörténetéről lásd BAYER József: *Shakespeare drámái hazánkban*, I–II. kötet, Budapest: Franklin-Társulat, 1909. Itt: II. 239–263.

¹⁰⁶ [William SHAKESPEARE – Christian FELIX WEISSE – KÚN SZABÓ Sándor]: *Roméo és Júlia. Polgári szomorú-játék öt felvonásokban, melytől Németből Magyarra fordítottatott Kún Szabó Sándor által*, Pozsonyban, 1786.; KAZINCZY Ferenc: *Külföldi Játészó-Színjének első darabja Hamlet, Shakespeare és Schröder után szomorújáték 6 felv., úgy mint az a mi játészó színeinkre léphet*, Kassa, 1790. (új kiadásban: KAZINCZY Ferenc: *Fordítások Bessenyeitől Pyrkerig. Önállóan megjelent fordításkötetek* [s. a. r. BODROGI Ferenc Máté – BORBÉLY Szilárd], Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó [Kazinczy Ferenc művei. Második osztály. Fordítások. Kritikai kiadás], 2009, 193–254.)

¹⁰⁷ DÖBRENTÉI Gábor: *Shakspeare Remekei. Magyarul, Döbrentei Gábor által. Első Kötet. Macbeth. Szomorú Játék öt felvonásban. Angolból, mai előadhatáshoz alkalmaztatva*. Pesten, 1830.

¹⁰⁸ Bayer szerint ők hárman vettek aktívan részt a terv alakításában. BAYER: i. m. I. 42. A kijelölt darabok: *The Tempest*, *The Merry Wives of Windsor*, *Twelfth Night*, *Much Ado About Nothing*, *Love's Labour's Lost*, *The Merchant of Venice*, *Comedy of Errors*, *Macbeth*, *King John*, *Richard II*, *1 Henry IV*, *2 Henry IV*, *Henry V*, *1 Henry VI*, *2 Henry VI*, *3 Henry VI*, *Richard III*, *Henry VIII*, *Julius Caesar*, *King Lear*, *Romeo and Juliet*, *Hamlet*. Idézi: FERENCZI Zoltán: Náray Antal *Romeo és Julia* fordítása, in: *Magyar Shakespeare-Tár*, XI., 1919, 309.

tébe helyezte.¹⁰⁹ Bayer József szerint a kezdeményezés kontextusa a színházi műsorpolitikában keresendő, amely a Pesti Magyar Színház (a későbbi Nemzeti Színház) megnyitása idején több és jobb szöveget igényelt.¹¹⁰ A Nemzeti repertoárja 1837 és 1848 között a romantikában is a kánon alapjának számító tragédiákat tűzi műsorra (*Hamlet*, *Lear*, *Macbeth*, *Othello*), kiegészülve a *Romeóval*; a vígjátékok mellett (*The Taming of the Shrew*, *The Merchant of Venice*) ebben az időszakban jelennek meg a színpadon az angol és antik tárgyú történeti darabok (*Richard III*, *Henry IV*, *Julius Caesar*, *Coriolanus*).¹¹¹

Hogy a *Coriolanus* miért nem szerepel az akadémiai listán, azt mind Bayer József, mind Ferenczi Zoltán megválaszolatlan kérdésnek tartja.¹¹² Azonban a *Coriolanus* első fordítója és címszerepének legendás alakítója, Egressy Gábor érvelése szerint – melyet a színházi bemutatót előkészítő tanulmányában fejt ki – a darab befogadásának akadálya annak műfajában, a „politikai drámá”-ban rejlik: „Miután az illy nemü drámák fő iránya a poesis minden igyekezete mellett is csakugyan politico didactikai marad, s bennök a nyilvános életnek túlnyomósága van a családi fölött; értékek könnyen meghatározható. Végczél tekintetében egy rangban állnak más drámanemekkel; hatás tekintetében nem. [...] míg egy Brutus, egy Coriolan sorsa megrendíti lelkünket, s bámulattal tölti el: addig egy Lear, egy Cordelia sorsán a fájdalmas részvét könnyei tolnak szemünkbe”.¹¹³ S bár Egressy a költői öncélúság romantikus elvéről nem mond le, a politikumot (mint második természetünket, „politikai jellemünk”-et) esztétizálhatónak gondolja: „Politikai események inkább a tudomány mezejére hajolnak, s mint ilyenek magokat művészeti tárgyakúl felhasználtatni végtelen nehézséggel engedik. [...] közvetlenül e kettőnek egymással semmi dolga. De előállott a nagy mester és megjárta a lehetőségnek legvégső határait. Shakespear hatalmas szellemének sikerült e két heterogén elemet, a politikát és művészetet, egymással eljegyezni, hihetetlen közelbe hozni, sőt bizonyos pontokban egybeolvasztani. E politikai műpéldányok két legjelesbike: Coriolan és Julius Caesar. [...] Az ösvény előttünk törve van”.¹¹⁴

A *Coriolanus* politikai értelmezhetőségével, politika és művészet összeegyeztethetőségével kapcsolatban tehát megjelent a politikai művészet aláértékelése,¹¹⁵

¹⁰⁹ Shakespeare-darab a *Külföldi Játékszín*ben végül csak egy jelent meg: *Külföldi Játékszín. Kiadja A Magyar Tudós Társaság. Tizenhetedik kötet Romeo és Julia. A Magyar Kir. Egyetem betűivel, Budán, 1839. Romeo és Julia. Szomorújáték öt felvonásban. Shakspeare után magyarázta Náray Antal.*

¹¹⁰ BAYER: i. m. I. 42.

¹¹¹ Vö. BAYER: i. m. II. 348.

¹¹² „Miért hagyták ki: *Coriolanust*, *Othellot*, a *Szentivánéji álmot* – hogy többet ne említsünk, nem tudjuk megmondani.” BAYER: i. m. I. 43. „Némileg sajátos kiválasztás. A nagy tragédiákból hiányzik *Othello*, *Coriolanus*; ellenben az összes történelmi drámák köztök vannak.” FERENCZI: *Náray Antal Romeo és Julia fordítása*, i. m. 309.

¹¹³ EGRESSY: *Coriolan Shakspear-tól*, i. m. in: MALLER – RUTTKAY: i. m. 39.

¹¹⁴ Uo. 35.

¹¹⁵ Martinkó András Petőfi publicisztikájának mellőzéséről szólva írja, hogy „A politikai

egy olyan szempont, amely később a Petőfihez is kötődő irányköltészeti viták során is felmerült.¹¹⁶ Bajza Józsefnek a *Coriolanus* bemutatójáról írt kritikája némi rezignációval veszi tudomásul, hogy az előadás fő érdeke a politikum: „A mű a magyar közönség által tetszéssel fogadtatott, ami igen örvendetes jelenet, habár a tetszésnek egy részét azon politikai szellemnek kell is tulajdonítani, mely e drámát keresztüllengi”, s a kritikus az Egressy által javasolt „politikai dráma”-keret helyett a történetírást és költészetet egyeztető Shakespeare-t állítja mintául: „Mi kevés van e műben, ami ne volna történelmi, és e kevés is mennyire az akkori idők és emberek szellemében van költve! Olvastátok Liviust és Halikarnasszi Dionüszioszt vagy Plutarkhoszt? Mindaz, mit ők Coriolanról megírtak, mi híven van e drámában visszatükrözve”.¹¹⁷ Erdélyi János érvelése pedig egyenesen értelmetlennek tartja a kettő eljegyzését, hiszen az irodalom elsőségéből származtatja a politikai eszméket is, melyek ellentmondásai általánosabb igazságokban oldódnak fel: „Shakespeare felől pedig nem tudni, mi párthoz volt légyen tartozása, úgy véreből látszik fogamzottni az aristokratiai szellem, irván *Coriolánt*, mint a demokratiai, rajzolván *Brutusát*. Honnan van ez? Mert az igazi költő gondolatmenete magasabb, mint hogy napi eszmék el nem férhetnének alatta, és *egészebb*, mint egyes ötletek, töredék eszmeparányok halmaza, s idélen összessége”.¹¹⁸

Bár Egressy drámaesztétikai írása politikatörténetileg értelmezhető utalásokat nem tesz, az irodalomtörténet – Egressynek és Dobrossynak a radikális Ifjú Magyarország mozgalomhoz való kapcsolódásából következően – Egressy *Coriolanusát* az önkény anatómiájaként értelmezi.¹¹⁹ Fenyő István szerint a Bajza József és Egressy Gábor között zajló színházesztétikai vitában Bajza „leggrombább” megnyilvánulása éppen a *Coriolanus* 1843-as előadásának politikai radikalizmusa miatt esett: „Bajzának épp az szűrt szemet, ami az alakítás legfőbb újszerűsége, radikális politikai töltése volt: az, hogy heroikus nagyság helyett

költészet művészi aláértékelése [...] Gyulai, Erdélyi, Salamon F. és Horváth J. i. műveiben is megvan”. MARTINKÓ: *A prózairó Petőfi és a magyar prózastílus fejlődése*, i. m. 355.

¹¹⁶ A Petőfit érintő vita fő korabeli szövegeit (Zerffi Gusztáv, Pulszky Ferenc és Eötvös József tanulmányait) közli: *A magyar kritika évszázadai* (szerk. FENYŐ István – NÉMETH G. Béla – SÓTÉR István), Budapest: Szépirodalmi, 1981. 307–319.

¹¹⁷ BAJZA József: *Coriolán* (Athenaeum, 1842. február 6), in: MALLER – RUTTKAY: i. m. 110.

¹¹⁸ „Nemcsak azt merem állítani, hogy politikai reformunkat megelőzvé az irodalmi, tehát eszközlötte is; hanem többet ennél: nevezetesen, hogy az eltévedt vagy minden bizonynyal tévedező politikát is az fogja kivezetni egyenesb utra, biztosabb pályára.” ERDÉLYI János: Vörösmarty Mihály Minden munkái, *Irodalmi Ör. Melléklet az Életképekhez*, 1. évf. (1845), 3. sz. (aug. 2.), 17–21. Itt: 18., 19.

¹¹⁹ Ahogyan T. Erdélyi Ilona írja, Kazinczy Gábor köreiből „[a] francia irodalom szeretetéből természetszerűen fakadt a rajongás a franciák társadalmi rendje, a köztársaság iránt”; Kazinczy lapalapítási előszavaiban többször lelkesen hivatkozik az 1830-as francia forradalomra. Ebből a körből kerültek ki Petőfi első irodalmi pártolói, Egressy Gábor, Dobrossy István, Vachott Sándor és Vahot Imre. T. ERDÉLYI Ilona: *Az ifjú Magyarország és Kazinczy Gábor*, Budapest: Akadémiai, 1965, 103., 112.

ellenszenves pozőrnek, kisszerű arisztokratának ábrázolta a római patrícius figuráját. [...] Demokratikus Coriolanus-felfogása – hogy ti. a római hadvezér népgyűlése miatt lesz hősből honellenség – úgyszintén összhangban van híres alakításával.”¹²⁰ Kerényi Ferenc pedig azt írja, hogy Egressy radikális színházprogramjának republikanizmusa hatással volt Petőfi darabválasztására is: „A színész, akár a *III. Richárd*-ot, ezt a darabot is republikánus szellemben értelmezte: a tehetséges politikus és hadvezér ám egyéni ambícióit és sértett híúságát a köz, a haza érdekei elébe helyező patrícius-arisztokrata szükségszerű tragédiájának. Nem véletlen tehát, és nem is csupán baráti figyelmesség a színész iránt, hogy Petőfi választása éppen erre a Shakespeare-drámára esett.”¹²¹

A *Coriolanus*-fordítás mint „közvetlen politikai cselekedet” az 1848-as forradalom előestéjén kézenfekvő hipotézisnek tűnik.¹²² Bár a fordítás korabeli gyér recepciója explicit politikai értelmezésre nem utal, Kerényihez hasonlóan Ruttkay Kálmán is politikai motivációt sejtet a darabválasztásban: „Az irodalom politikai funkciója Petőfinél sokkal leplezetlenebbül, közvetlenebbül érvényesül, mint elődeinél. [...] Jellemző, hogy nem sokkal a forradalom kitörése előtt, tehát éppen akkor, amikor Petőfi költői-közéleti munkálkodására fokozottan szükség van és az időszak erre lélektanilag is nagyon kedvező, több energiát és időt áldoz ő a *Coriolanus*-fordítására, mint eredeti versek írására.”¹²³ S míg Ruttkay szerint „Petőfi »irodalmi« programjának végső kicsengése: »Égbe a népet, pokolba az arisztokráciát«, a *Coriolanus*-fordítás politikai beszédcselekvésként való értelmezése – a beszéltnyelviség szerepének felismerésén túl – eszmétörténeti kontextualizálásra csak részlegesen bizonyult alkalmasnak. Ruttkay szerint ugyanis Az *apostol* demokratizmusa végül fölülírja a *Coriolanus* implicit arisztokratizmusát: „Petőfi utolsó terjedelmes művének, az *Apostol*nak hőse, Szilveszter sok tekintetben coriolanus-i jellem. Az azonban, hogy a vesztőhelyen megkönnyezi a kárörvendő tömeget, a »boldogtalan, százszor boldogtalan nép«-et, a demokrata Petőfi rendíthetetlen erkölcsi szilárdságát tanúsítja s azt, hogy a népbe vetett hitét a legnagyobb egyéni sérelmek sem ingathatták meg.”¹²⁴ Alighanem a politikai allegorizálás nehézségei vezették az irodalomtörténészeket arra, hogy a plebejus radikalizmushoz köthető Petőfi-művek és a *Coriolanus*-ban érzékelt arisztokratikus önkény politikatörténeti ellentmondásait lélektani megközelítésekben oldják fel. Hatvany Lajos értelmezésében az egyik oldalon ott áll Shakespeare „legellenforradalmibb látszatú tragédiája”, a „patriciuspárti Coriolanus”, a másik oldalon pedig Petőfi „plebejusi gőgje” és

¹²⁰ FENYŐ István: *Valóságábrázolás és eszményítés. Irodalomkritikai gondolkodásunk fejlődése 1830–1842*, Budapest: Akadémiai (Irodalomtudomány és kritika), 1990, 316., 342.

¹²¹ KERÉNYI: i. m. 344.

¹²² „A népköltészetnek, ahogyan azt Petőfi értelmezi és műveli, egyik legfontosabb ihletforrása a politika, a közélet; az írás közvetlen politikai cselekedet; a művészi szépségnek az igazság és a természetesség a feltétele.” RUTTKAY: i. m. 36.

¹²³ Uo. 35., 37.

¹²⁴ Uo. 42.

„forradalmisága”.¹²⁵ Hatvany szerint Petőfi a darabot „bizonyára azért fordította magyarrá, mert biztos művészi megérzésével neszelte meg, hogy a költőt forradalmivá nem is annyira a tárgyválasztása, hanem az embert és világot befogó szemlélete, szóval a temperamentuma teszi”.¹²⁶

Hatvany meglátásának fényében érdemes tehát visszatérnünk a poétikai motivációk vizsgálatához, amelyet a megjelenés kerete – a Shakespeare drámaszerzőségének egészét átsajátító gesztus – is indokol.¹²⁷ Petőfi a *Coriolanust* ugyanis nem önmagában jelentette meg, ahogyan a *Roméót* Kún Szabó; nem a *Külföldi Játészó-szín-sorozatban*, ahogyan a *Hamletet* Kazinczy; nem a *Shakespeare Remekai* című kiadásban, ahogyan a *Macbethet* Döbrentei; nem a *Külföldi Játékszín-sorozatban*, ahogy a *Romeo és Júliát* Náray, és nem is saját munkáinak részeként, mint a *Julius Caesart* Vörösmarty,¹²⁸ hanem *Shakespeare összes színműveiként*, ahogyan Lemouton Emília.¹²⁹ A magyar irodalmi nyilvánosság számára az 1845-ben megjelent öt prózafordítást tartalmazó Lemouton-kiadás, a *Shakespeare Vilmos Összes színművei* utal először arra, hogy egy-egy kiemelt darab helyett a hagyománynak Shakespeare szerzőségére van szüksége.¹³⁰ A koncepció jelentőségét mutatja, hogy az 1840-es évek közepéig a hagyományon végzett munka nem fedte le a korpuszt; Bayer József munkája nem jelez 1845 előtti említést a *Two Gentlemen of Verona* és a *Measure for Measure*, 1848 előtti említést a *Timon of Athens*, a *The Winter's Tale*, a *Cymbeline*, és 1860-as évek előtti említést az *As You Like It*, az *All's Well That Ends Well* és a *Pericles* esetében.¹³¹ Lemouton *Shakespeare Vilmos összes színműveire* szóló előfizetési felhívása először terjeszti ki a kánont a hagyománytól függetlenül minden olyan műre, amelyet Shakespeare autentikus műveinek filológiaiilag megállapított kánona tartalmaz.¹³²

¹²⁵ HATVANY Lajos: *Így élt Petőfi*, I–II., Budapest: Magvető, 1967. I. 766., II. 251.

¹²⁶ Uo. I. 766.

¹²⁷ Martinkó András szerint Petőfi életművének egészét ez a gesztus jellemzi: „Művészetének (és cselekvésének) legbelső vonulata [...] a ki- és elsajátítás, a sajátá-téves, a meghódítás volt.” MARTINKÓ András: Petőfi a humor és satíra közt. A humoros lángelme öncsapdája, *ItK*, 77. évf. (1973), 1. sz., 20–33. Itt: 21.

¹²⁸ Vörösmarty Mihál *Újabb Munkái*, Buda, 1840. Négy kötet. (III. Színművek: Julius Caesar, Árpád ébredése, Kincskeresők.)

¹²⁹ *Shakespeare Vilmos összes színművei* (fordította LEMOUTON Emília), Pesten: Trattner Károly, 1845. (1–5. füzet). A megjelent darabok: *A szélvész* (The Tempest), *A két veronai nemes* (The Two Gentlemen of Verona), *A windsori víg nők* (The Merry Wives of Windsor), *Viola* (Twelfth Night), *Szeget szeggel* (Measure for Measure). Vö. CZEKE Marianne: Lemouton Emilia Shakespeare-fordítása, in: *Magyar Shakespeare-Tár* VIII, 1916, 162.

¹³⁰ Ebben az időben az „egész” Shakespeare elbeszélő költeményeire és lírai műveire nem vonatkozott, azoknak a fordítására majd a Kisfaludy Társaság első Shakespeare-összkiadásában kerül sor (1878).

¹³¹ BAYER: i. m. II. 343–345.

¹³² A harminchét darabos kánont, amely az 1986-os *Oxford Shakespeare*-kiadásig az egyeduralgó paradigma volt, Edmond Malone 1790-es kiadása alakította ki. A kiadás jelentőségéről lásd Margreta DE GRAZIA: *Shakespeare Verbatim: The Reproduction of Authenticity and the*

Arra is találunk utalást, hogy Petőfi számára nem volt érdektelen a Lemouton-féle „összes színművek” elképzelése. Ennek nyomát az a korabeli levelezés rögzíti, amely Arany János és Szilágyi István között folyt. Arany leveléből kiderül, hogy Lemouton Shakespeare-fordításait némi öniróniával ugyan, de vesztességként élte meg: „Shakespeare-t búzgón fordítám, de Lemouton Milike kivágott. Sajnálom megvenni fordítását, pedig, ugy lehet, meg kritizálnám, hogy a pendely sem maradna rajta, mivel nekem Shakespeare-en igen sok studiumom van már eddig. Lásza, édes Barátom, így támad a kritikusi írigység”.¹³³ Szilágyi szerint azonban több költő, köztük Petőfi is a vállalkozás mellé állt: „A Lémouton kisasszony fordítása módjáról ennyit mondhatok historice, mert biz én angolul még nem tudok, hogy lefordítván, hibás magyarul: egyik vagy másik író igazgatja-ki a nyelv elleni hibákat, pl. Adorján B. designatus férj; Petőfi – jó barátom. Tüllman Ignác-sat”.¹³⁴ Ahogyan azt Kiss József írja: „Arra vonatkozólag, hogy P[etőfi] részt vett volna a fordítás stiláris átjavításában, e levélen kívül más adatunk nincs”.¹³⁵ Ugyanakkor Szilágyi levele arra enged következtetni, hogy Petőfit legkésőbb 1845-ben, Lemouton kiadásának hatására, már foglalkoztatta a „Shakespeare-összes” koncepciójában rejlő lehetőség.¹³⁶

Petőfi széleskörű Shakespeare-ismeretére Ferenczi Zoltán, Horváth János, Fekete Sándor és Szigethy Gábor kutatásai mutattak rá. Fekete Sándor Shakespeare azon drámáin kívül, amelyekben Petőfi színészként fellépett (*Lear király* és *A velencei kalmár*),¹³⁷ amelyeket fordított (a *Coriolanus* és a *Romeo és Júlia*-törödé), valamint amelyről színibírálatot írt (*III. Richard*), illetve azokon a darabokon kívül, amelyeket még fordításra jelölt meg a maga számára Arany Jánoshoz írt levelében (a már említett *Romeón* és *III. Richárdon* kívül *Othello*, *Atheni Timon*, *Cymbeline*, *IV. Henrik*, *Téli rege*),¹³⁸ az ötödik oszlopban olyan drámákat sorol fel, „amelyekről külön ugyan nem írt Petőfi, de valamelyik

1790 *Apparatus*, Oxford: Clarendon, 1991. Az *Oxford Shakespeare* 2005-ös második kiadása negyvenegy Shakespeare-drámaszöveget sorol fel a tartalomjegyzékben. *The Oxford Shakespeare. The Complete Works* (szerk. John JOWETT – William MONTGOMERY – Gary TAYLOR – Stanley WELLS), Oxford: Clarendon, 2005. xi–xii. (A továbbiakban: OXFORD SHAKESPEARE).

¹³³ in: AJÖM XV. 16.

¹³⁴ Szilágyi István – Arany Jánosnak, 1845. november 23.: PAI II. 20.

¹³⁵ Uo. 139.

¹³⁶ Petőfi és Lemouton Shakespeare-hez kapcsolódó ismeretségére utal egy kortárs visszaemlékező. Lásd JÓSEFFY Vilmos: Petőfi Miskolcon, in: HATVANY: i. m. II. 137–138. Lemouton 1846-ban Petőfi barátjához, Adorján Boldizsárhoz (gömöri földbirtokos, író) megy feleségül. Adorjánnal Petőfi valószínűleg 1845-ös felvidéki útján találkozott először, Adorján kezdeményezte Petőfi táblabíróvá választását is. Vö. PSÖM VII. 401–402.

¹³⁷ A *Lear*-ben a Bolond szerepét választotta jutalomjátékaul (Kecskemét, 1843. márc. 25). A *velencei kalmár*-ban Petőfi a Marokkói herceg (Debrecen, 1844. jan. 15.). A *Lear királyt* egyszer adta a Nemzeti Petőfi feltételezett statisztáskodása idején, 1839 tavaszán. Vö. FEKETE Sándor: *Petőfi romantikájának forrásai*, Budapest: Akadémiai (Irodalomtörténeti füzetek 77.), 1972, 130., 140.

¹³⁸ Uo. 130.

művében vagy levelében említést tett róluk, illetve utalt rájuk, tehát olvashatta, láthatta őket, vagy más módon »tudott« róluk».¹³⁹ Ide tartozik a *Macbeth*, amelynek 1844-es premierjén barátkozott össze Egressy és Petőfi, a *Hamlet*, a *Nyáréji álom* (= *Szentivánéji álom*), a *János király*, a *Windsori víg dámák* és a *Viola*, amelyek előfordulnak az Arany–Petőfi levelezésben, valamint a *Julius Caesar*.¹⁴⁰ Horváth János szerint a „Shakespeare-hatások zöme [...] a *Felhők* korszakára esik, tehát a *Szerelem Gyötrelmétől* (44 vége) *Salgóig* (46 május) terjedő másfél esztendőre”.¹⁴¹ Szigethy Gábor – Ferenczi és Horváth szövegpárhuzamokat és motívumátcsengéseket kimutató módszerével vitázva – „átvétel” helyett a „teremtés” gesztusaira, a Shakespeare-drámák palimpszesztszerű fölülírására hívja fel a figyelmet: „a Petőfi egyéniségét meghatározó, szellemiségét alakító élmény”-re, a „félelmes és nevetséges mesteri ötvözése”-re és főként a dramatikus fordulatok verssszervező jelentőségére.¹⁴²

Ahogy az Ferenczi Zoltán írja, az 1848. május első felében megjelent, Arany, Petőfi és Vörösmarty névvel fémjelzett *Shakespeare összes színműveinek* koncepciója, az újabb irodalmi triumvirátus terve Petőfi kezdeményezésére jön létre.¹⁴³ Ezt bizonyítja a Petőfi kézírásában fennmaradt „Shakespeare drámáinak címjegyzéke” néven ismert munkaterv, melyben Petőfi az egyes darabok címe mellé saját és Vörösmarty nevét rendelte fordítóként a tulajdonában lévő Shakespeare-kiadás ívszámai és sorrendje alapján.¹⁴⁴ A Martinkó András által említett kisajátítás/meghódítás, melyet az irodalomtörténész Petőfi alapvető költői gesztusaként értékel,¹⁴⁵ a Shakespeare-összkiadás keretében Shakespeare és – ahogyan arra Milbacher Róbert rámutatott – két shakespeare-i alakzaton keresztül Vörösmarty „el(mis)másolásához” vezetett Petőfi költészetében.¹⁴⁶ Milbacher Harold Bloom hatás-iszonyából magyarázza Petőfi emancipálódását az addigi legerősebb költőtől: ahogyan a *Vörösmartyhoz* című költeményben az apagyilkosság genette-i hipertextjeként a *Julius Caesar*-fordítás, úgy a deszakralizálás gesztusában a *Lear király* szüremkedik be, s veszi át a *Nemzeti dal* a *Szózat* helyét.¹⁴⁷ A *Nemzeti dal*hoz hasonlóan a *Coriolanus*-fordítás – mely az első teljes Shakespeare-összkiadástól kezdve (1864–78) a legutóbbi összkiadásokig (1988–2005) betölti a mű helyét a magyar nyelvű Shakespeare-kanonban – egyszerre vált a bloom-i értelemben vett „erős köl-

¹³⁹ Uo.

¹⁴⁰ Uo. 140–141.

¹⁴¹ HORVÁTH János: *Petőfi Sándor*, Budapest: Pallas, 1926, 173–174.

¹⁴² SZIGETHY: i. m. 254., 105., 107., 110., 81.

¹⁴³ SHAKESPEARE: *Coriolanus* (ford. PETŐFI Sándor, bev., jegyz. FERENCZI Zoltán), Budapest: Franklin, 1916, xxxiii.

¹⁴⁴ PETŐFI Sándor: Shakespeare drámáinak címjegyzéke, in: PSÖM V. 179–180, 259.

¹⁴⁵ MARTINKÓ: *Petőfi a humor és satíra közt*, i. m. 21.

¹⁴⁶ MILBACHER Róbert: A szelíd farkas és a bárányos róka. Petőfi esete Vörösmartyval meg a babérrel, *Tiszatáj*, 53. évf. (1999), 1. sz. (Diákmelléklet), 1–18.

¹⁴⁷ Uo. 13.

teménnyé” és egy hagyomány kezdőpontjává. Vörösmarty és Arany Shakespeare-fordításainak sajtó alá rendezője, Ruttkay Kálmán szerint ugyanis Petőfi fordítása jelenti az origót mind a hat klasszikus Shakespeare-fordítást, mind a Kisfaludy Társaság Shakespeare-összkiadását tekintve: „A *Julius Caesar*-fordítás egy kicsit még Kazinczyék programjába illik, a *Lear* jórészt már a Petőfiébe”, ahogyan „Tomori fordítógárdájának – legalább elvben – ugyanarra kell vállalkoznia, amire 1848-ban a *Coriolanusszal* Petőfi mintát adott”.¹⁴⁸

A magyar és német nyelvű lapok 1848 januárja és márciusa között többször is foglalkoznak az elsősorban Vörösmarty, másodsorban Petőfi nevével jelzett új Shakespeare-összkiadás tervével, és ezt a sorrendiséget alighanem az addigi legerősebb magyar nyelvű Shakespeare-mű, a *Julius Caesar* alakította. Henszlmann Imre az 1842-es *Caesar*-bemutató alkalmából így ír a mű elsőségéről: „A fordítást illetőleg arról minden joggal nemcsak azt állíthatni, hogy maga nemében a legjobb magyar fordítás: hanem, hogy az amellel valódi költő munkája is, minek legnagyobb díszé a szabadság, melyet a tökéletes angolon sokszor a legjelesebb tapintattal változtatván, ez tökéletes magyarrá tétetett, a nélkül, hogy jellemző komoly méltó hangjából veszett volna”.¹⁴⁹ A Shakespeare-összkiadásról szóló hírek viszont már egyenrangú költői kompetenciákról szólnak a két fordító esetében; sőt mintha a mérleg nyelve Petőfi felé mozdult volna el a várakozások tekintetében. A *Pesti Divatlap* szerint „Vörösmarty már e téren, mint Julius Caesar fordításával tanusítá, igen jó sikerrel működött; Petőfi-től, kinek szinte egész hatalmában van nyelvünk, csak a legjobbat lehet várni”; a pesti *Der Spiegel* szerint „ketten az első magyar költők közül” fognak hozzá Shakespeare drámafordításának tervéhez, s „Vörösmarty gyakorlott tollától és attól az otthonosságtól, amellyel Petőfi népe nyelvét kezeli, csak a legdicséretebbet remélhetjük”.¹⁵⁰

A *Coriolanus* 1848-as megjelenése szimbolikus eredetpozícióra tett szert a magyar Shakespeare-kanonban azáltal, hogy Petőfi fordítása megelőzte a *Leart Shakespeare összes színműveinek* első verses, angolból fordított kiadásának alapító köteteként, s így kisajátíthatta a sorozatcímet jelző címlapon és a könyvgerincen a „Shakspeare I.” megnevezést.¹⁵¹ A hagyományalapítás elismerése a Kisfaludy Társaság kiadásában megjelent *Shakespeare minden munkái* (1864–

¹⁴⁸ RUTTKAY: i. m. 35., 53.

¹⁴⁹ HENSZLMANN Imre: Julius Caesar bírálata, *Regélő Pesti Divatlap*. 1. évf. (1842), 18. sz. 140–141. (márc. 2.), 19. sz. 146–150. (márc. 5.). Itt: 19. sz., 150.

¹⁵⁰ PAt I. 163–164.

¹⁵¹ Borítólapp: *Coriolanus*. Shakspeare után angolból PETŐFI Sándor. Pest, 1848. Sorozatcím: Shakspeare I. Belső címlap: *Shakespeare összes színművei*. Angolból fordítják ARANY, PETŐFI, VÖRÖSMARTY. I. Coriolanus. Pest, 1848. Nyomatott Beimelnél. Újabb címlap: Coriolanus. Fordította Petőfi Sándor. (OSZK 12.939/1.)

(Vörösmarty könyvtárából, megmaradt az eredeti papírkötés gerince, rajta: Shakspeare I. Coriolanus. MTAK Kt 540.056). *Vörösmarty Mihál Újabb Munkái*, Buda, 1840. Négy kötet. (III. Színművek: Julius Caesar, Árpád ébredése, Kincskeresők. / Julius Caesar Shakspeare-től.)

1878) tervezésének, az új kánon normatív kialakításának idejére tehető, amely egyrészt először rögzítette Petőfi fordításának „erejét”, másrészt ez vált a Shakespeare-fordítások sikerültségének fő szempontjává. Míg Tomori Anasztáz kegyeleti okokból javasolja, hogy Vörösmarty és Petőfi fordítása bekerüljön a későbbi generációk Shakespeare-„Bibliájába”, Arany – első olvasásra egyenrangúnak tekinthető – esztétikai meggondolások mellett érvel: „Coriolan és Caesar nem pusztán *kegyelethől* is fölvehetők. Coriolán sok erővel, Caesar gyönyörű nyelven és jambusokban van fordítva, a minőt csak Vörösmarty tudott írni”.¹⁵² Gyulai Pál is hasonlóan fogalmaz Petőfi *Vegyes műveinek* előszavában pár évvel később, amelyet a *Coriolanus* második megjelenéséhez fűzött 1863-ban: „Műfordítmányai majdnem legjobbjjainkkal is versenyeznek, »Coriolanus« nevezetes mozzanat Shakspeare áttételése ügyében, s ha Vörösmarty »Julius Caesar«-ja nagyobb műgonddal van dolgozva, Petőfi szerencsésebben találja el azt a népies zamatot és erélyt, mely az eredetit jellemzi”.¹⁵³

A *Coriolanus*ban felismert „erő” mind az új kiadás szabályait megfogalmazó *Jelentésben* (melyet Arany a kiadás igazgatójaként nyújtott be a Kisfaludy Társaság Shakespeare Bizottságának nevében), mind a Bizottság fordításbírálataiban elsőrendű fontosságra tesz szert. A *Jelentésben* az „erő” első alkalommal még csak egynek tűnik a követendő szempontok közül: „az áttevők alak- és anyag-, vagy tartalomhű fordításra *törekedjenek*; jambust jambussal, lyrai alakot lyraival adjanak vissza: de úgy, hogy az eszmét, az erőt, a nyelv (különösen szavazati) gördülékenységét apró formai bibelésnek sehol föl ne áldozzák”.¹⁵⁴ A Nemzeti Színház részére készült fordítások tanulmányozására ugyanakkor már csak ebből az egy okból hívja fel a figyelmet az ajánlás, „mivel ezekben, ha sokszor hibásak s nem elég hívek is az eredetihez, helylyel-közzel oly erőteljes drámai nyelv van, mely az új áttételnek javára szolgálhat”.¹⁵⁵ A szempont elsődlegességére utal Arany *Velencei kalmár*-bírálata is.¹⁵⁶ Salamon Ferenc *Othello*-recenziója pedig nemcsak azt igazolja, hogy a fordítás „ereje” válik a legfontosabb bírálati eszménnyé (mely Szász Károly esetében hiányként fogalmazódik meg: „Fordítása csinos, de általán nem elég erőteljes”), hanem azt is, hogy az „erő” a „kifejezések enyhítésé”-vel áll oppozícióban.¹⁵⁷ Salamon szerint ugyanis

¹⁵² Arany János levelezése (1857–1861) (s. a. r. KOROMPAY H. János – BÓDYNÉ MÁRKUS Rozália – JANKOVITS László), Budapest: Universitas (Arany János összes művei. XVII.), 2004, 249–250. Itt: 250.

¹⁵³ Petőfi Sándor vegyes művei 1838–1849, I–III. (szerk. GYULAI Pál), Pest, 1863. Itt: I. iv.

¹⁵⁴ ARANY János: [A Shakespeare magyar kiadása ügyében előterjesztett jelentés,] in: Uő.: *Hivatali iratok I. Nagyszalonta – Nagykőrös – Budapest (1831–65)* (s. a. r. DÁNIELISZ Endre – TÖRÖS László – GERGELY Pál), Budapest: Akadémiai (Arany János Összes Művei XIII.), 1966 [a továbbiakban: AJÖM XIII.], 340.

¹⁵⁵ Uo. 341.

¹⁵⁶ „fordításban itt-ott vannak helyek, a miket, mai nyelvünk határai közt is, jobban lehetett volna visszaadni, erősebben vagy sajátabbul, vagy természetesebben fejezni ki.” ARANY János: Jegyzetek Ács Zsigmond „Velencei kalmár”-jára, in: AJÖM XIII. 343.

¹⁵⁷ „E haloványabb szín a fordításon az egyes kifejezések enyhítéséből származik.” SALAMON: i. m.

„sehol sem lehet Shakespeareből az erősebb kifejezéseket kihagyni, a hol az indulatot festik”,¹⁵⁸ vagyis a beszélő intencionális állapotát kifejező expresszív illokúció esetén.¹⁵⁹ Míg „a hol a műre nézve közönyös helyen fordulnak elő” az erős kifejezések,¹⁶⁰ vagyis asszertív illokúció esetén, amikor például elbeszélés, leírás történik,¹⁶¹ Salamon szerint is szelidíthetők, ahogyan az *Othello* következő sorában: „Egy fekete kos most hágja meg fehér bárányodat”¹⁶² Az obszcén kifejezések tehát csak a direktív¹⁶³ és expresszív illokúciótípusban mentesülhetnek a szelidítés normái alól,¹⁶⁴ a kijelentés igazságán/hamisságán múló asszertív illokúció esetén nem.¹⁶⁵

Amint arra Dávidházi Péter rámutat, az „illetlennek számító helyek” fordításának és színrevitelének dilemmáját a Kisfaludy Társaság Shakespeare-kiadása az 1830-as és 1840-es évekből örökölte, ugyanis ekkortól kerül elvi ellentétbe a világnézeti jelentőséggel bíró szelidítés (a vállalható emberi világ határainak kijelölése és kiigazítása), illetve az eredeti szöveg iránti fordítói hűség kívánalma.¹⁶⁶ S bár a szelidítés normája Petőfi kritikátörténetében is központi szerepet játszik, a Petőfit bíráló írásokban nem találkozhatunk a saját normarendszeren belül jelentkező, egymással versengő normák ütközésével.

¹⁵⁸ Uo.

¹⁵⁹ Searle három illokúciós típust ír le. „A zéró irányú típus neve: expresszív illokúció, amely a beszélő intencionális állapotát fejezi ki, mint a bocsánatkérés, köszönetnyilvánítás, gratulálás, üdvözlés, kondoleálás; iránya azért nullfokú, mert az illokutív szándékban foglalt intenció abban a pillanatban megvalósul, amikor az illokúció végbemegy”. BENE Sándor: Szövegaktus. *ItK*, 107. évf. (2003), 6. sz. 628–702. 678.

¹⁶⁰ SALAMON: i. m.

¹⁶¹ BENE: i. m. 678.

¹⁶² „Bármilyen finnyás legyen közönségünk, azt hiszem, sehol sem lehet Shakespeareből az erősebb kifejezéseket kihagyni, a hol az indulatot festik. Ellenben elmaradhatnak ott, a hol a műre nézve közönyös helyen fordulnak elő. Így *Othello*-ban az előttem fekvő fordítás 7 lapján ez: »Egy fekete kos most hágja meg fehér bárányodat« szelidíthető, vagy ki is hagyható.” SALAMON: i. m.

¹⁶³ „A második eset, amikor a világ igazodik (vagy nem) a szóhoz, a direktív illokúciótípus, amely azt kívánja elérni, hogy a hallgató a kijelentés tartalmához szabja a viselkedését; ilyenek a parancsok, a kérések, a rendelkezések; ezek nem igazak vagy hamisak – teljesülési feltételük az engedelmeskedés vagy annak elmaradása”. BENE: i. m. 678.

¹⁶⁴ A direktív típusra a *Coriolanus*-ból hoz példát saját fordításában: „Mikor Coriolanus ötödik felvonásában a hazagyilkos elé megy Volumnia, a fordítások szerint körülbelül ezt mondja az édes anyja a fiának: »Csak anyád holt testén megy át Rómába!« A mi magában is szép, de nem festi eléggé az anyja rendkívüli lelkiállapotát. Shakespeare azt mondja körülbelül: »Te hazád ellen akarsz menni. Lépj hát, ha mersz, tulajdon anyád ágyékán keresztül, mely téged a világra szült.« Ime, a végső kétségbeesésig elszánt, elkeseredett, és fiának lealjasodását egész rettentőségében felmutató édes anyát!” SALAMON: i. m. Petőfinél „nem fogsz előbb / Hazádon dűlni, (nem fogsz, hidd el azt,) míg / Anyádnak méhét meg nem gázolod, / Mely a világra szült!” PSÖM IV. 364. (5. 3.).

¹⁶⁵ „Az asszertív illokúciótípus a hallgatót a kijelentés igazságáról biztosítja azáltal, hogy reprezentálja a valóság egy adott állapotát; példái: a magyarázatok, leírások, elbeszélések, megállapítások, klasszifikációk; teljesülési feltételük egyszerűen az igazságuk vagy hamisságuk”. BENE: i. m. 678.

¹⁶⁶ DÁVIDHÁZI: i. m. 183, 186.

A *Shakespeare összes színműveinek* koncepciója éppen azért vonja be a fordítást a saját művek körül forgó diskurzusba, hogy a szelídítés normája, mely a Petőfi-művek „aljasságainak” korlátozását célozta, szembetalálja magát egy másik irodalomkritikai normával, a hűségesszménnyel. Az 1840-es évek legjelentősebb fordításelméleti szövege, Toldy Ferenc műfordításról szóló írásának tanúsága szerint a vita azt a kérdést érinti, hogy a jelentés vagy a jelentés formája teljesíti-e be a hűségesszményt az arra számot tartó három fordítási modellben, vagyis a hűségesszmény már megkérdőjelezhetetlen axiómának számít.¹⁶⁷ A *Shakspeare összes színműveinek* sajtóbeli előkészítése 1848 januárjában és februárjában a hűségesszmény teljesülését viszont már nem a Toldy-féle nyelvi átvitel (*langue*) szintjén, hanem a fordító költők normatív szerepében, a megnyilatkozás (*discourse*) egyedi gyakorlatában látja.¹⁶⁸ A *Pesti Divatlap* retorikája szerint a fordítás tékje a fordított szerző státuszához való hűség, amelyet a fordító szerző kanonikussága tud csak biztosítani: „Vörösmarty már e téren, mint Julius Caesar fordításával tanusítá, igen jó sikerrel működött; Petőfitől, kinek szinte egész hatalmában van nyelvünk, csak a legjobbbat lehet várni. Átalán véve *olly nagy költő* műveit, mint Shakespeare, csak *illy nagy költők* fordíthatják le a legnagyobb hűséggel [kiemelés tőlem – P. J.]”; „Mondják: hogy Vörösmarty és Petőfi együtt a halhatatlan Shakespeare műveit fogjak fordítani. Ha e hír való: úgy méltán várhatjuk a *remek műveknek remek fordítását*” [kiemelés tőlem – P. J.].¹⁶⁹ A magas rangú szerzői státusz motiválja a berlini *Magazin für die Literatur des Auslandes* ítéletét is, mely az „*unser Shakespeare*”-hez, a német romantikus irodalom máig klasszikusnak számító Shakespeare-kiadásához méri a még el sem készült magyar kiadást: „a modern magyar irodalom két kiemelkedő képviselője”, Vörösmarty és Petőfi miatt várható, hogy a leendő kiadás megközelíti az August W. Schlegel és Ludwig Tieck nevéhez köthető kiadást.¹⁷⁰

Egressy Gábor februári „szellemhonosítási” indítványa (1848), a *Shakspeare összes színműveinek* befogadását irányító szöveg, a kanonikus státusz megerősítését a Nemzeti Színház intézményi és anyagi támogatásán keresztül képzelte el, s azt ugyancsak a Shakespeare-t fordító hármak kiválasztottságával indokolja:

¹⁶⁷ Toldy írása a hűségesszményhez tartozó három fordítástípust veszi sorra (szoros, az alakhű és az anyaghű). Az ezen túlterjedő „szabad fordítás” és az „utánzat”, ahogy írja, „a hűség tartozását maga lerázta, más, és pedig általános széptani törvények alá esik”. TOLDY: i. m. Itt: 55.

¹⁶⁸ A Petőfivel éveken át polémiát folytató *Honderü* arról tudósít (1848. jan. 22.), hogy a „két legünnepeltebb magyar költő Vörösmarty s Petőfy urak Shakespeare magyarítására egyesültek”, míg a Petőfi-barát *Életképek* jelzők nélkül is erős állításnak gondolja a fordítók nevének közlését (1848. jan. 23.): „A könyvkiadó társulat vállalkozott Shakespeare lefordítására. Előlegesen annyit említünk meg e tárgyról; hogy a két műfordító Vörösmarty és Petőfi leend. Vörösmarty Leart, Petőfi Coriolant fordítja.” EPN 381.

¹⁶⁹ *Pesti Divatlap*, 5. évf. [1848], 3. sz. [jan. 16.], 95. Uo. 380.

¹⁷⁰ *Magazin für die Literatur des Auslandes*, 1848. március 4., 33. kötet, 28. sz., 112., in: PAT I. 175–176.

„Azonban e honosítás valósággal az legyen. E műtétel nem könnyű. Nagy szellemek honosítása csupán hasonnemű egyéniségek olvasztó kohában mehet véghez. Olyanok legyenek ők, kik ama látnoki könyvekben olvasni tudjanak. E tudást igen sokan hazudják: de ne higgyetek e szemtelen zsebtolvajoknak. Ezek az irodalmi zsibvásár söpredéke. Nyegle gyógyászok és tyúkszemész borbélylegények... »Akasszatok nyakokba borjubőrt« [...] Én tehát azt indítványozom, hogy Shakespeare Arany János, Petőfi és Vörösmarty által honosíttassék, nemzeti költségen.”¹⁷¹ A *János királyból* (3. 1.) való idézet egyben meghatározza azt az oppozíciót is, mely a rangos Shakespeare-fordítót elhatárolja a kontártól: a borjubőr Constantia Ausztria hercegét szidalmazó beszédében a lefokozás (a gyávaság és a bolondság) jele.¹⁷² Ezzel szemben az a shakespeare-i „merészség” áll, melyet Petőfi *III. Richárd*-kritikája (1847) – Egressyvel a főszerepben – az egész életműben a legjobban csodál: „De van egy jelenés e darabban, melynél nagyobbat, merészebbet nem írt Shakespeare, milyenbe belekapni kétségbeesett őrültség volna mindenkitől, csak oly korláttalan, mindenható erőtől nem, mint az övé. Ez az első felvonásbeli koporsójelenés. [...] Ezt Shakespeare valamely delíriumában írhatta, mert józan ésszel még ő sem merhetett ilyenbe fogni.”¹⁷³

A Coriolanus és a „korláttalanság” poétikája

Petőfi, aki színikritikájában nemcsak Egressy *III. Richárd*-ját elemzi, hanem egyben seregszemlét tart a „Shakespeare-összes” kiemelkedő darabjai felett, a legnagyobbinak mondott költészet, a shakespeare-i poétika lényegét a szerző „korláttalan, mindenható” erejében látja. A Shakespeare-rel azonosított „korláttalanságnak” még két diszkurzív nyoma van Petőfi életművében. Egyrészt ezzel a retorikával él Petőfi *ars poeticájának*, *A természet vadvirágának* (1844) önjellemzése: „A korláttalan természet / Vadvirága vagyok én”,¹⁷⁴ másrészt Volumnia Coriolanust minősítő szavai, „You are too absolute” (3. 2. 340. o.), a *III. Richárd*-kritikában megfogalmazott shakespeare-i poétika kulcsszavát

¹⁷¹ EGRESSY: *Indítvány a szellemhonosítás ügyében*, i. m. in: MALLER – RUTTKAY: i. m. 171–178. Itt: 176.

¹⁷² Az indítványhoz fűzött Maller – Ruttkay-jegyzet szerint az udvari bolondok viseltek borjubőrből készült ruhát. Uo. 175. „Nyílt ellenimhez átpártolsz te is? / Oroszlánbőrt viselsz! Dobd el, piha! / S akassz borjubőrt gyáva tagjaidra.” 3. 1. 131–134. A szöveget az első magyar fordítás, Arany János 1867-ben megjelent fordításában idézem: ARANY János: *Drámafordítások I. Shakespeare* (s. a. r. RUTTKAY Kálmán), Budapest: Akadémiai (Arany János összes művei VII.), 1961, 279.

¹⁷³ PETŐFI Sándor: *III. Richard király*, in: PSÖM V. 41. A *III. Richárd* 1847. február 13-i felújítása rendezőpéldányának lelőhelye: OSzK SzT, N.Sz. H 85. (rendező: Egressy Gábor, fordította Vajda Péter, Egressy Gábor).

¹⁷⁴ PSÖM 3. 105.

idéződik fel a „Nagyon korlátatlan vagy” (3. 2. 310. o.) hely fordításában.¹⁷⁵ Anna Richárdra zúduló szidalmait és átkait¹⁷⁶, Coriolanus plebejusellenes invektíváit és *A természet vadvirágának* kritikusokat támadó paszkvillusát az a káromkodással jelölt, a kimondás szabadságát hirdető „korlátatlan” poétika köti össze, amely Erdélyi János számára shakespeare-ivé teszi Petőfi költészetét. Erdélyi, Császár Ferencsel vitázva, a Petőfit támadó és védő beszédek, a kritikai harcok folyamatossá válásának időszakában, a két költészet poétikai átfedésére hivatkozva menti fel Petőfit a „káromlás” vádjá alól 1846 tavaszán.¹⁷⁷ S bár ekkor Erdélyi számára sem fogadható el minden Petőfitől (leginkább byroni világgyűlölete és kritikaellenessége tartozik ide), 1854-es nagy Petőfi-tanulmányában, melyet az 1840-es évek kritikájának konzervativizmusát illető megjegyzések kísérnek, „[a] korlátatlan természet vadvirága”-ként aposztrofálja írása tárgyát, és Petőfit éppen a megnyilatkozás merészsége miatt tartja a „kor legerőteljesebb egyéniség személyesítőjé”-nek: „a mi költőnk, a társadalmi élet alsóbb fokán születve, – mert nagybárdú mészáros fia volt – *oly soknak kimondására mere bátorságot venni magának*, költészeti és társadalmi dolgok körül eszmék és ízlés tárgyában, hogy benne a legszebb ifuságot, a legeredetibb elmét kell üdvözleni” [kiemelés tőlem – P. J.].¹⁷⁸

A „korlátatlanság” poétikája a megnyilatkozás szabadságának öszintebeszed ideáját a káromkodás bahtyini értelemben vett beszédműfajával jelzi, amelyet a közösségi előírásokkal való szembenállás jellemez.¹⁷⁹ Mihail Bahtyin beszédműfaj-elmélete a „köznapi társalgás kurta replikái”-t (köztük a szidást) is a beszédműfajok közé sorolja, amelyek éppúgy válaszra, beszédcselekvésre várnak, ahogyan az egyetlen megnyilatkozásként értett, dialogicitásban és expresszivitásban működő műalkotás.¹⁸⁰ A káromkodás eszerint olyan nyíltságra építő, a cím-

¹⁷⁵ A kritikai kiadás (PSÖM IV.) sorszámozás nélkül közli a szöveget, így az idézetekre felvonás, jelenet, oldalszám megjelölésével hivatkozom.

¹⁷⁶ Anna „fölléptekor a föld minden átkát kiáltja a gyilkos fejére”. PETŐFI Sándor: III. Richard király, in: PSÖM V. 42.

¹⁷⁷ ERDÉLYI: Petőfi Sándor újabb költeményei, i. m. EPN 168.; CSÁSZÁR: Petőfi Sándor költeményes munkái, i. m. EPN 111–120., 127–136.

¹⁷⁸ ERDÉLYI János: Petőfi Sándor, in: Uő.: *Irodalmi tanulmányok és pályaképek* (s. a. r. T. ERDÉLYI Ilona), Budapest: Akadémiai (A magyar irodalomtörténetírás forrásai 14.), 1991, 159–160.

¹⁷⁹ Mihail BAHTYIN: A beszéd műfajai, in: *Tanulmányok az irodalomtudomány köréből*, (szerk. KANYÓ Zoltán – SÍKLAKI István), Budapest: Tankönyvkiadó, 1988, 246–282.

¹⁸⁰ Ahogyan Bahtyin írja: „A műalkotás, ugyanúgy, mint a dialógus replikája, a másik (mások) válaszreakciójára, aktív viszont-megértésére van ráhangolva” és így „nem egyszerűen megértjük az adott szónak mint nyelvi egységnek a jelentését, hanem tevőlegesen állást is foglalunk ezzel a jelentéssel szemben (alátámasztjuk, egyetértünk vagy vitatkozunk vele, valamilyen cselekedetre hívó szónak fogjuk föl stb.)” Uo. 259., 268. Bahtyin mind a replikát, mind az irodalmi művet egyetlen megnyilatkozásként tartja, amelynek behatároltságában a beszéd alanya egyfajta némán kimondott „dixi”-vel érzékelteti, hogy mondandója végére ért a párbeszédben, amelyet beszédpartnerével folytat. Uo. 246., 248., 255., 256.

zettet megszólító és választ provokáló megnyilatkozásnak számít, amely a megmerevedett, egyezményes formák fölbomlasztására alkalmas, „bizalmas” műfajok közé sorolható: „A bizalmas beszédben a beszédtabuk és a nyelvi előírások áthágása azzal a következménnyel jár, hogy egy sajátos, nem hivatalos, előírásoktól mentes valóság-megközelítést tesz lehetővé”, és „olyan nyelvi rétegek előtt nyitja meg az irodalomba vezető utakat, amelyek korábban beszédtabuknak számítottak.”¹⁸¹ A bizalmas beszédműfajokat jellemző őszinteség a beszéd szabadságát hirdető megnyilatkozások toposzává válik a „korláttalanság” szövegközi olvasatában.

Petőfi Volumniája azt követően jellemzi Coriolanust a „Nagyon korláttalan vagy” szavakkal, miután nem hajlandó visszavonni árulást jelentő kijelentését (mely a tribunok intézményének békebeli jogszerűségét vitatja), és a 3. 2-ben elmondott beszédek célja, hogy meggyőzzék Coriolanust a visszavonás és az engesztelés szükségességéről.¹⁸²

MENENIUS

Bánd meg beszédedet.

CORIOLANUS

Én! ezt? ... az isteneknek sem teszem

S nekik tegyem,

VOLUMNIA

Nagyon korláttalan vagy;

Bár itt tulságosan nemes sosem lehetsz,

De a szükség int. Én tőled tudom, hogy

Becsület és eszély, mint hű barátok,

Együtt harcolnak. Mondd meg hát, hogy a

Békében mely’k lesz hűtelen, hogy itt

El vannak válva?

CORIOLANUS

Eh!

MENENIUS

Jól kérdezi.

Egressy és Dobrossy 1842-es fordításának korabeli színházi példányaiban két alakban is megőrződtek Volumnia szavai a „Nagyon daczos vagy” illetve „Nagyon szilárd vagy” változatokban, s Egressyék fordítását – Bayer József sze-

¹⁸¹ Uo. 267., 277.

¹⁸² „*Sicinius*: Mint áruló beszélt, s mint áruló / Lakolni is fog. *Coriolanus*: Alávaló! gazságod nyomjon el. – / Miért a népnek e kopasz tribúnok? / [...] Lázadás alatt, Midőn törvény a szükség volt, nem a jog, / Választatának. Boldogabb időben / Mondjuk ki: így jó s így kell lennie, / S dobjátok porba hatalmokat.” PSÖM IV. 298. (3. 1.)

rint csak a legendás színész-rendező halálát (1866) követően – válthatta fel Petőfié a Nemzeti Színházban (1870).¹⁸³ Petőfi fordítása nem utoljára bizonyult túlságosan egyedinek recepciótörténete során; Illyés Gyula a *Coriolanus* szöveg hagyományában máig ható érvénnyel javította át Petőfi fordítását, köztük a „Nagyon korlátatlan vagy” helyet „Ne légy oly hajthatatlan”-ra az 1955-ös Shakespeare-összkiadás számára.¹⁸⁴ A Petőfi által használt angol nyelvű kiadás, amelynek autográf névbeírással ellátott példánya a Petőfi Irodalmi Múzeumban található (6. sz. kép), az *absolute* szóhoz egy parafrázist fűz lábjegyzetben: a „resolute and noble spirit” a lélek nemességére és elhatározottságára utal, és így közelebb áll a Dobrossy – Egressy-féle *Coriolanus*-fordítás második, a senecai sztoicizmus szilárdság-fogalmát (*constantia*) bevezető változatához.¹⁸⁵ A Schlegel – Tieck-féle, Petőfi által is felhasznált fordításban a „Du bist zu herrisch” szerepel,¹⁸⁶ melynek lehet „büszke” és „parancsoló” jelentése is,

¹⁸³ BAYER: i. m. II. 259. A sűgőpéldányként és cenzúrapéldányként is számon tartott kora-beli szövegkönyvben (*Coriolanus. Szomorújáték Shakespeáre után németből Egressy Gábor és Dobrossy*. OSzK SzT N.Sz. C 41/1) első változatként a „Nagyon daczos vagy” szerepel (3. 9. p. 46 recto), majd a „daczos” kihúzása felett áll a „szilárd” szó. Ez azonban későbbi javítás is lehet, miután az 1842-es cenzori engedéllyel ellátott példányt későbbi előadások, felújítások alkalmából is használták. Ennek egyértelmű nyoma, hogy a C 41/1 egy 1858-as nagyváradi bemutató cenzúrapéldányként is szolgált. A másik, a katalóguscédula által 1842-re datált sűgőpéldányban (OSzK SzT N.Sz. C 41) már a „Nagyon szilárd vagy” alakot olvashatjuk (p. 29 recto). Ez a példány azonban nem teljesen azonos a C 41/1-es példánnyal, a kérdéses hely a 3. felvonás 9. jelenete (C 41/1) helyett a 3. felvonás 7. jelenetében található (C 41).

¹⁸⁴ *Shakespeare összes drámái. III. kötet. Tragédiák* (szerk. KÉRY László), Budapest: Új Magyar Könyvkiadó, 1955, 1087., 1442. Az Illyés-változatot közlik Petőfi *Coriolanus*aként a további Shakespeare-összkiadások is. Erről: PARAIZS Júlia: „Sándor ezért még hálás lesz nekem a túlvilágon.” A szövegrevízió mint a kulturális emlékezés alakzata Petőfi Shakespeare-fordításának fogadtatástörténetében, in: *Idegen költők – Örök barátaink. Világirodalom a magyar kulturális emlékezetben* (szerk. GÁRDOS Bálint – PÉTER Ágnes – RUTTKAY Veronika – TIMÁR Andrea – VINCE Máté), Budapest: L'Harmattan, 2010, 219–244.

¹⁸⁵ Jegyzet: „Vo! You are too absolute; / Though therein you can never be too noble, / But when extremities speak.] Except in cases of urgent necessity, when your resolute and noble spirit, however commendable at other times, ought to yield to the occasion.” *The Complete Works of William Shakespeare with Explanatory Notes by the Most Eminent Commentators. Accurately Printed from the Correct and Esteemed Edition of Alexander Chalmers, F.S.A. In Two Volumes. With Wood and Steel Illustrations* (szerk. Alexander CHALMERS), Paris: Baudry's European Library, 1838, 356. Megőrződött Törs Kálmánné gyermekeinek adományozó levele, amelyben Petőfi 1838-as párizsi kiadású Shakespeare-kötetét a Petőfi Társaságnak ajándékozásként: *Beszélő tárgyak. A Petőfi család relikviái* (összeállította és a bevezető tanulmány írta KALLA Zsuzsa–RATZKY Rita), Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum, 2006. 119. A levél keltezésének ideje: 1909. november 24. (PIM Kézirattár, P. 104)

¹⁸⁶ A Petőfi Irodalmi Múzeum könyvtárában fellelhető a Szendrey Júlia tulajdonát képező, a kötetek többségében saját névbejegyzéssel („Petőfi Sándorné”) ellátott tizenkét kötetes, német nyelvű Schlegel-Tieck kiadás (*Shakespeares Dramatische Werke*. Übersetzt von Aug. Wilh. v. Schlegel und Ludwig Tieck. Dritte Auflage, Berlin 1843–44.). Jelzet: B 22.090 1-10 (2-8). Szendrey Júlia barátnőjétől a Coriolanus-fordításhoz kéri vissza a kölcsönadott kötetet: „Mint hallhattad, Sándorom most Shakspeare-t fordítja, és ámbár angoltól az eredetiből, de még is

azonban ezek a szótárszerű jelentések nem magyarázzák meg a „korláttalanság” alakban érzékelt – sőt a hagyomány egy pontján javításra ítélt – különöséget.¹⁸⁷

Ha azonban a Petőfi-művekre tekintünk referenciaként, akkor azt láthatjuk, hogy a „You are too absolute” sorának „korláttalansága” Petőfi polemikus *ars poetica*jának, *A természet vadvirágának* refrénjében tűnik fel először, ott ismétlődik makacs módon négy versszakból háromban: „A korláttalan természet / Vadvirága vagyok én”.¹⁸⁸ Fekete Sándor szerint ez a „programköltemény” szolgált alapul ahhoz, hogy „Petőfit műveletlen vadzszeniként állítsák be”, miközben életműve, megmaradt könyvtára, öt nyelv (angol, német, francia, olasz, latin) ismerete széles világirodalmi és társadalomtörténeti tájékozottságra vall.¹⁸⁹ De Kerényi Ferenc is ehhez a vershez köti a vadzszeni kultusz kezdetét már 1845-től kezdődően. A „korláttalan természet vadvirágának” elemzése, Erdélyi János kivételével, azonban éppen ezt a shakespeare-i jelzőt hagyják ki az *ars poetica* értelmezéséből, s a vers így válik alapvetően a „népdalköltő karakterizálásának” kulcsszövegévé, amint azt Kerényi Ferenc olvasata is mutatja.¹⁹⁰ A vers – az aktuális-alkalmi kritikai pengeváltáson túlmenően – a beszédmódot előíró szabályokat tagadva szólítja meg a megnyilatkozás szabadságának korlátozóit, „Dardanusféle kritikusi”-t („Mit ugattok, mit haraptok / Engemet hitvány ebek! / Torkotokba, hogy megfúltok, / Olly kemény koncot vetek.”),¹⁹¹ és ebben azt az antik mintájú gáncsoló-ócsárló beszédet (*vituperatio*) követi, amely Michael West és Myron Silberstein szerint a Shakespeare-művek közül a legmarkánsabban a *Coriolanus* irodalmi beszédkonvencióját jellemzi.¹⁹²

Az ösztintesség etikai imperatívuszával igazolt korláttalan megszólalás legradikálisabb formája az „aljasság” vádjában megfogalmazott káromkodás, amely,

szükséges, hogy minél többel hasonlíthassa és egyeztethesse”. Szendrey Júlia levele Tomasekné Lauka Terézhez (Pest, 1848. február 20). PAT, II, 65.

¹⁸⁷ Schlegelt idézi és magyarázza Havas Adolf. *Petőfi Sándor összes művei. Vegyes művek I. Drámák* (szerk. HAVAS ADOLF), Budapest: Athenaeum, 1895, 398.

¹⁸⁸ PSÖM 3. 105.

¹⁸⁹ FEKETE SÁNDOR: A természet vadvirága?, *Kortárs*, 17. évf. (1973), 1. sz., 14–18. Itt: 16, 17.; PSÖM 3. 382.

¹⁹⁰ Az 1846 nyarán keletkezett *Dalaimról* írja Kerényi Ferenc, hogy „A *Felhők* óta még nem írt ilyen, költészetét átfogóan jellemző művet, amellyel a jóval korábbi, még a népdalköltőt karakterizáló *Verseimet* (1844. szeptember) és főleg *A természet vadvirágát* (1844. december) leválthatta volna.” KERÉNYI: i. m. 253.

¹⁹¹ PSÖM 3. 105.

¹⁹² Kerényi Ferenc a vers megírásának indítékát három, Petőfit bíráló kritikai megnyilatkozásra vezeti vissza. PSÖM 3. 378–380. Michael WEST, Myron SILBERSTEIN: The Controversial Eloquence of Shakespeare’s Coriolanus – an Anti-Ciceronian Orator?, *Modern Philology*, Vol. 102., No. 3. (February 2005), 311. A *Kis magyar retorika* szerint a pszogosz/vituperatio a szemléltető beszédfajtaéhoz tartozik (a törvényszéki és a tanácskozó beszéd mellett), s a szónoki feladat tárgya rútságának bizonyítása. SZABÓ G. ZOLTÁN – SZÖRÉNYI LÁSZLÓ: *Kis magyar retorika*, Budapest: Tankönyvkiadó, 1988, 19.

ahogyan Korompay H. János írja, a kritika állandó támadási felületének bizonyult Petőfi költészetén.¹⁹³ Az „aljasság” vádjához rendelt normasértést a kritika három fő pontban érzékelt, és ezek mindegyikében szerepel a bor és a káromkodás:¹⁹⁴ a klasszicizáló normáknak nem megfelelő tárgyválasztásban és az ahhoz kapcsolódó nem elfogadható előadásmódban, illetve a normasértéseket létrehozó költői szubjektivitásában.¹⁹⁵ Bár Korompay szerint támadás főleg az eszményítés esztétikájának sajtóforumain érte Petőfit, a korszak kritikátörténetének írója arra is felhívja a figyelmet, hogy az egyénítés és eszményítés híveinek szemlélete összetettebb annál, hogy egyértelműen két táborba lehessen osztani a megszólalókat;¹⁹⁶ ezt az összetettséget jelzi, hogy Petőfi poétikájával az egyénítés esztétikájának kritikussai, így Erdélyi János és Pulszky Ferenc sem tudnak teljesen azonosulni.¹⁹⁷

Erdélyi, aki felmenti Petőfit a tárgykritikai vádak alól („Miért volna aljas Petőfi? mert borról énekel s pórias kalandokról? [...] minden tárgy nagygyá s széppé lehet, ha azt a költő meg tudja eleveníteni”), tágabb határt szab az előadás normáit illetően, mint az eszményítés kritikussai.¹⁹⁸ Azonban Erdélyi sem tagadja meg a kritikától az előírás és a költészettől a „classicitás” ideáját, amikor azt írja, hogy „az aljas nem a tárgyban fekszik, hanem a költő előadásában”.¹⁹⁹ Ennek megfelelően ítéli úgy, hogy „a népi, ha ízlés által nem tisztul, könnyen aljassá s pórivá válhatik, s azért studium kell a népköltőnek. Tagadhatatlan, hogy Petőfi itt-ott egyik lábával be-belépett már oda, hol a póri s aljas kezdődik [...] A classicitásra nem elég a puszta genie [...] Ahhoz tanulmány és műgond kell, ezt pedig nem lehet születéssel nyerni, ezt szerezni kell.”²⁰⁰ Ahogyan Milbacher Róbert írja, Erdélyi 1847-es *Egyéni és eszményi* című tanulmánya az eszményivel vitatkozva az egyéniből indul ki, és abban keresi az eszmeit: „A költészet ily módon ugyan nagyobb toleranciával és alacsonyabb ingerküszöbvel, de megmarad az eszmeinek, vagyis a jelenség önmagán túlmutató lényegiségének felmutatójával.”²⁰¹

Milbacher érvelése szerint minden olyan jelölőhöz, amelyben nem ismer-

¹⁹³ „A káromlás, a káromkodás és az aljasság állandó támadási felület Petőfi költészetén.” KOROMPAY: i. m. 406.

¹⁹⁴ „Ismeretes, hogy Petőfi egyik nagy újdonsága a személyes líra volt: a költői én tárgya sokszor önmaga. A borozó és káromkodó emberről mindhárom alfejezetünkben szólhatnánk” Uo. 416.

¹⁹⁵ Uo. 394. (A Petőfi fogadtatásáról szóló fejezet: 393–426).

¹⁹⁶ Uo. 403., 415., 425.

¹⁹⁷ Uo. 420. Ahogyan Korompay írja, Erdélyi 1846-os Petőfit értékelő tanulmányában a költő „nemzetisége”, „népiessége” mellett sem tudja elfogadni *A természet vadvirága* szerzőjének „minden művészi szabály elleni antipathiját”, és Erdélyi is normasértésben gondolkodik, amikor elismeri „hogy Petőfi itt-ott egyik lábával be-belépett már oda, hol a póri s aljas kezdődik.” Uo. 411.

¹⁹⁸ ERDÉLYI: *Petőfi Sándor újabb költeményei.*, i. m. EPN 173.

¹⁹⁹ Uo.

²⁰⁰ Uo. 176., 172.

²⁰¹ MILBACHER: „...Földben állasz mély gyököddel...” i. m. 44.

hető fel ez az önmagán túlmutató lényegiség, az értelmező közösség „nem tud, vagy nem akar jelentést fűzni, mivel az adott kontextusban vagy nincsen, vagy le van tiltva a kimondható értelem”, és a legerősebb tiltás a testtel és működésével kapcsolatos nyelvet érinti.²⁰² Bár Erdélyi nem hoz példát arra, hogy Petőfi milyen szöveghelyeknél követi el a határsértést, Milbacher fenti megállapítása az eszmeiséget nélkülöző öncélú testi működés kritikáját valószínűsíti. Erdélyi ugyan polemizál a tárgykritika alkalmazhatóságát és a káromkodás vádját illetően Császár Ferenc 1845-ös tanulmányával, azonban megengedi, hogy Császárnak helyenként igaza van az „aljasságok” megítélésében ott, ahol a „studium” és „műgond” hiányzik.²⁰³ Ez a hiányérzet Császárnál három versben jelentkezik; a *Megy a juhász számaron* című verset öncélúsága miatt marasztalja el („az a sületlenségek non plus ultrája”),²⁰⁴ az *Ebéd után* és a *Deák-pályám* című versekkel kapcsolatban pedig azt írja, hogy „Petőfi azon meggyőződésben látszik lenni, hogy »castis omnia casta«; s így bátran állithatja olvasói szeme elé a legizetlenebb dolgokat is merő pongyolaságukban, sőt azt látszik hinni, hogy éppen ez a művészet főérdeme?”²⁰⁵ Császár az *Ebéd után* szövegéből azokat a versszakokat idézi, amelynek humoros dialógusában a test céltalan „heverés”-e állat-képekhez kapcsolódik (a pipát vivő gyerek „ökör”, a beszélő fülére szálló légy „kutya”, kint „Disznó forró idő” van),²⁰⁶ a *Deák-pályám* makaronikus verséből pedig azt a két versszakot emeli ki a hatból, amely szatirikus állat-képekkel él („Sok számár professorom”, „Kutyáliter infestáltam / A jó dominusokat”).²⁰⁷

Az állat-képekben kifogásolt öncélúság a Petőfi-versekben tehát egy olyan allegorikus jelentésképzési módozatot kínál fel az olvasó számára, amely az állat-képeket alkalmazó káromkodásokhoz a kritikai előírások korlátozó beszédmódját köti. Ezzel éppen az eszmeiséget hiányoló kritikai állításokat cáfolja meg, amelyre Milbacher utal,²⁰⁸ hiszen az állat-képekben jelentkező eszme maga a korlátozó beszédmód, ahogyan azt *A természet vadvirága* is jelzi: „Mit ugattok, mit haraptok / Engemet hitvány ebek! Torkotokba, hogy megfúltok, / Olly kemény koncot vetek. / Nyirbáljatok üvegházak / Satnya sarjadékain; / A korlátatlan természet / Vadvirága vagyok én.”²⁰⁹ Hasonló retorikai helyzetet teremt a *Rosz verseimről* című szövegében is, ahol a kritikusok tevékenységét állatokhoz kapcsolt cselekedetekkel helyettesíti, és éppen ez a metaforizáció, a költői jelentésadás képessége bizonyítja eszmeileg emberi voltukat: „már pedig ha / Mindig csak jót irok, / Mivé lennének úgy a / Szegény kritikusok?

²⁰² Uo. 45.

²⁰³ ERDÉLYI: *Petőfi Sándor újabb költeményei*, i. m. EPN 176, 172.

²⁰⁴ CSÁSZÁR: *Petőfi Sándor költeményes munkái*, i. m. EPN 120.

²⁰⁵ Uo. 118–119.

²⁰⁶ Uo. 118.

²⁰⁷ Uo. 119.

²⁰⁸ MILBACHER: „...Földben állasz mély gyököddel...” i. m. 43–44.

²⁰⁹ PSÖM 3. 105.

/ Időnként valamicske / Ezeknek is csak kell, S ők minden hulladékot / Gyönyörrel falnak fel. / Rágódjanak szegények, / Csak élőködjenek! / Hiszen, ha nem csalódom, / Tán ők is emberek.”²¹⁰ Az állat-metaforika visszatérő alakzata az előíró kritikát tematizáló verseknek; a *Gyalázatos világban* kritikusai „sziszegő kigyók”,²¹¹ A *Honderűhöz* című versben az őt támadó lap, illetve a vele szinkdochikus kapcsolatban álló kritikus a „légy” és a „hitvány majom” képeiben jelentkezik (míg a beszélő „hős oroszlán”),²¹² a *Császár Ferenc önagyságához* (5. sz. kép) pedig a „szamárdalt” kritizáló költő-kritikust támadja: „Nagyságos úr! valahányszor / Az ön verseit olvasám, / Tudja: mi jutott eszembe? / Az, hogy: asinus ad lyram.”²¹³ A későbbi *Mi lárma ez megént?*-ben pedig a kutyaképben emlékezteti a kritikusokat A természet vadvirágának attitűdjére: „Tudjátok: durván bánom veletek. – / Hiába, ez már az én modorom: / Ha férfi bánt, majd karddal felelek, / De a kutyákat csak korbácsolom.”²¹⁴ Erről a megszólító típusú, dialogikus beszédhelyzetről állapítja meg Martinkó András, hogy az több is, kevesebb is, mint a satíra, hiszen „ha valóban sorsdöntő érdekek forognak kockán, a satíra helyébe a támadó indulat, a forradalmi felháborodás, a kétségbeesett tombolás, egyáltalán: a közvetlen szembefordulás (invektíva, persziflázs stb.) lép.”²¹⁵

Császár a „betyárság”, „káromkodás”, „aljas pórkifejezések” gyűjteményében („gazember”, „veszett fene”, „mennykő üssön beléd”, „De az ördög sohsem vitte el”) éppen ezt az indulatköltészetet kifogásolja, és a káromkodások miatt a verseket az irodalmon kívüli megnyilatkozások körébe utalja: „Már, kérem alázsan, ha ez művészet, ha ez költészet: akkor az alföld legkicsapongóbb csikósa, ki az illyeket amúgy verbunkos modorban még czifrábban tudja elkeritni, a legnagyobb művész, a legeredetibb költő a magyar világban!”²¹⁶ Erdélyi János, Császárnak válaszolva, viszont éppen az irodalmiatlanság vádjával vitázva irodalmiasítja Petőfi káromkodásait a „shakespeare-i” jelzővel, s adja meg azok esztétikai funkcióját: „»De Petőfinél épen az előadás aljas,« azt mondják némmelylek; »ő esküszik s káromkodik« – Tagadom. Ő nem káromkodik, ő csak körmönfont, erőteljes, népies nyelven fejezi ki olykor magát; nyelve teljesen illik a tárgyhoz, mellyről énekel; nyelve s előadása jellemes.”²¹⁷

Petőfi poétikai szempontú választása tehát arra a Shakespeare-darabra esett, amelynek esetében az értelmezési hagyomány a legmarkánsabban vetette fel a káromkodás irodalmi funkcióinak vizsgálatát. Kenneth Burke, aki Coriolanus szerepét a görög satír-darabok szereplőihöz hasonlítja és Coriolanust a „ká-

²¹⁰ Uo. 150.

²¹¹ Uo. 172.

²¹² Uo. 171.

²¹³ PSÖM 4. 47.

²¹⁴ PSÖM 5. 91. A vers Petőfi életében nem jelent meg. Uo. 439.

²¹⁵ MARTINKÓ: *Petőfi a humor és satíra közt*, i. m. 20.

²¹⁶ CSÁSZÁR: *Petőfi Sándor költeményes munkái*, i. m. EPN 116–117.

²¹⁷ ERDÉLYI: *Petőfi Sándor újabb költeményei*, i. m. EPN 168., 173.

romkodás mesterének” nevezi,²¹⁸ úgy érvel, hogy a szerep gyógyító funkcióval rendelkezik a káromkodást többségében tabusító társadalmakban, mivel Burke értelmezésében a káromkodás alapvető „szólásszabadság”, a legradikálisabb megszólalás, amely kimondja az elhallgatottat.²¹⁹ Ahogyan a kritika Petőfi korlátozás-ellenes poétikáját, úgy a *Coriolanus* többi beszélője Coriolanus vituperatív retorikáját normasértésként értékeli és igyekszik „rendszabályok” közé szorítani. Megszólalásának rendellenességét már első beszédét követően jelzi az egyik megszólított:

MENENIUS

[...]

Üdvözlégy, bajnok Marcius!

(*Cajus Marcius jön*)

MARCIUS

Köszönöm.

Mi dolog ez, ti lázongó gazok,
Kik nyüzsgő véleményteket vakarva
Megrühösítitek magatokat?

ELSŐ POLGÁR

Te csak mindig szépen beszélsz velünk.

MARCIUS

Ki nektek jó szót ad, utálatos
Hizelgő. Mit vártok, kutyák, akiknek
Nem kell se harc, se bék? az megijeszt, s ez
Dacossá tesz. Ki bennetek bizik,
Oroszlán helytt nyulat lel, s lúdakat
Rókák helyett. [...]

(1. 1. 233. o.)

Coriolanus konvenció-ellenessége a közösség szokásait sérti, mind a plebejusok irányában (Brutus: Hallám eskünni őt / Ha consulságért folyamodni fog, / Nem jó a térre, és nem ölti fel / Az alázatosság ócska köntösét, s nem / Mutatj' a népnek, mint szokás sebeit, / Koldulni a бүdös szájaktul.”, 2. 1. 270. o.), mind a patrícusok normáit tekintve (Coriolanus kivonul a szenátusból Comínius dicsőítő szavai alatt: „Inkább vakarnám a napon fejem / A harci zajnál, mint henyélve halljam / Nagyítani semmiségemet. (El)”, 2. 2. 274. o.). A konfliktusok

²¹⁸ Kenneth BURKE: *Coriolanus* – and the Delights of Faction, *The Hudson Review*, Vol 19. (Summer 1966), 185–202. Itt: 199.

²¹⁹ Uo. 200–201.

során a nyelvi és politikai közösség a konvenciók betartását kéri számon Coriolanuson (Sicínius: „A nép megkívánj’ a / Magáét, egy szikrát sem enged a / Bevett szokásból”, Menenius: „S te, kérlek, tégy a rendszabály szerint, / Vedd át oly módon méltóságodat, / Mint elődid vevék.” 2. 2. 277. o.), és Coriolanus káromkodásokkal jelölt normaszegő megszólalásait igyekeznek szabályok közé szorítani:

CORIOLANUS

Mit mondjak tehát? ...

Uram, kérlek ... Hah, dögvész! nyelvemet

Nem bírhatom rá ... Nézd, uram, sebeim,

A hont szolgálva kaptam, amidőn

Testvéreid közül sok ordított

S futott saját dobunktól.

MENENIUS

Istenek!

Ilyet ne mondj. Kérd, hogy gondoljanak rád.

(2. 3. 280. l.)

A normasértéseknek a patríciusok felszólító módú tiltásokban igyekeznek korlátot szabni: „Menenius: Csak csendesen.” (3. 1. 292. o.), „Menenius: Ne most, ne most.”, „Első senator: Uram, ne e zavarban.”, „Menenius: Elég, ne többet”, „Első senator: Kérlek, ne szólj többet” (3. 1. 294. o.), „Menenius: Menjünk, elég.” (3. 1. 297. o.), Menenius: „Jer, durva voltál, durva egy kicsit, / Jer és hozd helyre” (3. 2. 309. o.). A tiltást pedig az előírás aktusa követi: „Kérlek, fogadj szót”, instruálja anya a fiát abban a jelenetben (3. 2.), amelyben Volumnia előadja Coriolanusnak, hogyan beszéljen és viselkedjen a bírósági jelenetben (3. 3.): „Kérlek, fiam / Eredj hozzájuk sapkáddal kezeden, / [...] Csókolja térded a követ [...] Mondd nekik: / Te harcosuk vagy, s zajban növekedvén, / Megvallod, nem bírsz a kíváncs / Nyájas modorral [...] ámde a jövőben / Iparkodol kedvökbe járni majd / Kitehetőleg.” (3. 2. 311–312. o.).

Az 1840-es évek kritikája is hasonló, felszólító módú, előíró szándékkal igyekezett előjátszani Petőfinek és megszólalásait „rendszabályok” (2. 2. 277. o.), „Iskolai szabályok” közé szorítani. Egy korai elismerő kritika kiemeli humort, azonban hozzáteszi „csak hogy itt őrizkedjék a soktól”.²²⁰ Szeberényi Lajos a *Versek* kapcsán írja, „Ugy hiszem köszönettel veendi, ha mint barátja e kifejezésekre is figyelmeztetem, hogy azokat máskor kerülhesse. Ilyen különösen a következő aestheticaiatlan kifejezés: „Vesztett ebkint ki szívem megmarád” 97. lap”.²²¹ Erdélyi János arra figyelmezteti a szerzőt: „Midőn azonban Petőfinek

²²⁰ *Regélő Pesti Divatlap*, 1844. január 11., in: EPN 7.

²²¹ SZEBERÉNYI Lajos: *Versek*. Irta Petőfi Sándor 1842–44., *Hirnök*, 1845. febr. 25., in: EPN 49.

[...] érdemét becse szerint méltányoljuk, ő se vegye rossz néven tőlünk a jó tanácsot, hogy: a népi, ha izlés által nem tisztul, könnyen aljassá s pórivá válhatik, s azért studium kell a népköltőnek.”²²² Szemere Miklós egy szatirikus versben oktatja Petőfit, aki *A régi jó Gvadányiban* a mintául állított klasszicista poétikát parodizálja:²²³ „Mig tőled elválnék, fogadd jó tanácsom: / Ne legyen olly sok vers nálad egy rakáson, / A felét égesd meg, harmadát tűzre tedd, / Lehet, hogy a többit talán közölheted. / Minden tárgyról ne írj, ami eszedbe jut, / Mer ugy verselgetni Farkas komám is tud. / Hidd el még egy kis vicz nem teszi a verset, / S tenálad ez szokás; – jobb ha levetkezed.”²²⁴

A konvenciók által előírt szerepjátszást Coriolanus az önteremtés fantáziájának megfelelően utasítja el („Magam vagyok magamnak alkotója, / S nem ismerek rokont.” 5. 3. 361. o.), és az egyedi megszólalásához való jogát az őszinteség etikai topozsában látja igazolhatónak:

CORIOLANUS

Hajadon fővel menjek hát eléjök?
 Silány nyelvem tegyen nemes szivemre
 Hazugságot, mit el kell tűrnie?
 Jó, megteszem; de hogyha egy személy
 Forogna fönn, e Marcius teste csak:
 Porrá törnék azt s a szelekbe szórnák.
 El hát! ... E rám tukmált szerepben én
 Sosem játszom jól.

(3. 2. 313. o.)

Amennyiben, amint azt Eötvös József Petőfi-kritikájában írja, „aesthetikai teoriák” helyett a szubjektum „legbensőbb érzelmei”,²²⁵ vagy ahogyan Vahot Imre fogalmaz, az egyéniség „belseje legmélye”, „szive vére” szabályozzák a költői megszólalást,²²⁶ úgy a beszéd közösségi, normatív jellegéről a hangsúly áttevődik a beszéd egyéni felelősségére és a bahtyini értelemben vett beszédcselekvés (a válaszra váró megnyilatkozás)²²⁷ etikai megítélhetőségét helyezi a központba. A Petőfi-korpusz megnyilatkozásai a világ (a „te”) gyakori megszólításában és

²²² ERDÉLYI: *Petőfi Sándor újabb költeményei*, i. m. EPN 176.

²²³ PSÖM 2. 68.

²²⁴ SZEMERE Miklós: *A régi jó Gvadányi* Petőfihez, *Honderü*, 1845. aug. 26., in: EPN 122.

²²⁵ EÖTVÖS József: *Petőfi Összes költeményeiről*, *Pesti Hírlap*, 1847. május 14., in: EPN 293.

²²⁶ Vahot Imre *A Versek* kapcsán fejt ki, hogy „[n]émelyek azon észrevétele, miszerint Petőfi igen sokat ír magáról, legkisebb nyomatékka sem bir, sőt csak dicséretére válik a költőnek, mert a lyrai költészetben az egyéniség, a személyesség (subjectivitas) érdekes költői feltüntetése a legsebbe, de egyszersmind a legnehezebb feladatok közé tartozik. A mi szemünkben az a valódi költő, ki belseje legmélyéből, mintegy szive véréből meríti, írja tárgykorlátoltságot nem ismerő költeményeit, – éppen úgy mint Petőfi írja.” Idézi KOROMPAY: i. m. 424.

²²⁷ BAHTYIN: i. m. 256.

etikai megítélésének beszédében azt a dialogicitást tartja fenn, amely Bahtyin szerint a beszédcselekvést jellemzi, mivel a megnyilatkozás értelmezésében tevélegesen állást is foglalunk a jelentéssel szemben: „alátámasztjuk, egyetértünk vagy vitatkozunk vele, valamilyen cselekedetre hívó szónak fogjuk föl stb.”²²⁸

A szidalmazó beszéd, amely erkölcsi állásfoglalást provokál a befogadóban, a beszédalany etikai hitelességének a függvényeként tételeződik az 1847-es *Összes költemények*hez írt (majd végül mégsem publikált) *Előszó*ban: „A mi költeményeimben az aljasságot illeti, ez ellen ünnepélyes óvást teszek. Ez alávaló rágalom. Bátran kimerem lelkesméretem ítélőszéke előtt mondani, hogy nálam nemesebb gondolkozásu és érzésű embert nem ismerek s én mindig úgy irtam s írok, a mint gondolkodtam és éreztem. Mindig fájt e vád, mert ennek éreztem legjobban méltánytalan voltát.”²²⁹ Az őszinteség toposza, amelynek etikai imperatívusza hivatott legitimálni a korlátatlan megszólalást, megfordítja az ok-okozati kapcsolatot az „aljasság” vádjában, amely Császár Ferenc retorikájában a megszólalás erkölcstelenségéből vezeti le a szerző erkölcstelenségét: „Jaj a népnek, mellyet a költő káromolni tanit szabadon, és nemcsak büntetlenül, de még hirkoszorúi jutalom mellett! Az erkölcstelenség legveszedelmesebb mótelye minden polgári társaságnak, melly ha elhatalmasodik, Berzsenyiként »Róma ledől s rabigába görnyed!« Ezt ismételve ajánlja a bíráló, költő figyelmébe s figyelmébe azon vakbarátinak is, kiknek meggondolatlan szóbeszéde leginkább szédíthette a jeles kezdőt illy művészetlen, hogy ne mondjam, betyáros modorra.”²³⁰

Korompay H. János a mindenfajta beszédben az életrajzi ént azonosító kritikai stratégiában olyan narratológiai problémát lát, amely „minden blaszfémiát száműz a költészetből, függetlenül attól, hogy kimondója mennyire egyértelműen különül el a költő személyétől a befogadó tudatában: beszéljen Hány János, a zsványkapitány, a törököt üldöző Kukoricza Jancsi, vagy az első személyben szóló lírai én. Minden beszéltetés egyben személyes beszéd is; minden fikció a költő tulajdon megnyilatkozása, sőt [...] a stílus »aljassága« a jellem aljasságával egyenlő.”²³¹ A fordítás azonban magát a szerzőséget többszörözi meg, és ezáltal nem teszi lehetővé a mondottakért való közvetlen felelősségre vonást, ahogyan azt az eszményítő Petőfi-kritika tette. Hogy ugyanaz a megnyilatkozás más elbírálás alá esik saját és idegen szerzők esetében, arra az 1842-es *Coriolanus* társfordítója, Dobrossy István írása hívja fel a figyelmet: „És milly dicső hazafiság az, hogy mindig csak magyar íróban keresnek és találnak durvaságot: míg a külföld génialis íróit, kik az ő értelmezések szerint százszor durvább, pimaszosabb kifejezéssel élnek, mint Csokonay vagy P[etőfi] a világért sem mernék bántani. Higye meg kegyed [...], összehívnam

²²⁸ Uo. 268.

²²⁹ PETŐFI Sándor: *Előszó*, in: PSÖM V. 38, 206.

²³⁰ CSÁSZÁR: *Petőfi Sándor költeményes munkái*, i. m. EPN 132.

²³¹ KOROMPAY: i. m. 406.

ezen aestheticai izlést affectáló vizesű firkászokat, Voltaire, Byron, Shakespeare, Göthe, Rabener, Börne, Blumauer s több nagyok természetes, azaz szerintök durva, nyers, aljas kifejezéseinek roppant tömegét tenném, magukat mindenbe beleütő orraik elé”.²³² S míg a kritika nem bizonyult alkalmasnak e kettős mérce leleplezésére az eredeti művek esetében, a fordítás képesnek bizonyult arra, hogy egy megnyilatkozáshoz egy kifogásolt és egy mentességet élvező szerző egyaránt kapcsolódjon.

A fordítás mint forma elhallgattatta a Petőfi erkölceit és műveltségét az eredeti művek esetén rendszeresen megkérdőjelező kritikusokat. Az a két rövid ismertetés, amely Petőfi életében jelent meg a *Coriolanus*-fordításról, nem veti fel az „aljasság” kérdését,²³³ miközben Petőfi egyetlen befejezett és publikált drámájának, a *Tigris és hiéna* (1847) bírálatának központi témája marad a Petőfi személyes beszédeként elgondolt megnyilatkozás irodalmiatlansága: „Még kisebbnek tűnik föl előttünk Petőfi a kivitelben. Ő eleitől fogva nem sokat gondolt a formával. Szeret menni a maga útján, nem törődve, vajjon viselete s módja nem szolgál-e botrányul valakinek, és egy költőnek szabad-e tisztátlan szellemmel nyilvánosság elé lépni; szabad-e ott oly nyelven beszélnie, mellynek korcsmában akadhatnak csodálói, de mellynek a művészet csarnokaiban hallatszaniok nem szabad, ha szépirodalmunkat korcsma-irodalommá alásülyedni látni nem akarjuk”.²³⁴ Ennek jelzésére ismét a „kocsmák” nyelve, a káromkodás szolgál jelzésül, és a bíráló egy egész „hiba-statisztiká”-t,²³⁵ állít össze: „Van az egész drámában 4 felvonás 106 lapon, lapját 28 sorral számítva. Ezen kis téren találkozunk 8 *gazemberrel*, 16 *ördöggel*, 5 földönfutóval, 20 *kutya, eb, akasztófa, fattyu*, ostoba ficzkó, szemtelen *zsivánnnyal*! ez összesen fölületesen számolva – ki tartózkodnék örömet soká illy tiszteletreméltó társaságban! – tesz 49 legilletlenebb szitokszavakat, és így minden levélre esik egy illyes kifejezés, minden 56-ik sorra egy ocsmány aljasság, káromkodás, átok, vagy czim, minővel révészlegények a korcsmában szokták egymást megtisztelni!” (kiemelések tőlem – P. J.).²³⁶

A *Tigris és hiénában*, amelyben már Horváth János rámutatott „Shakespearei tanulmány nyomá”-ra „a trivialitás és szónokiasság vegyültében”,²³⁷ a bíráló a dráma coriolanusai, vituperatív beszédének a kritikáját adja: „A 76-dik lapon a költő phantasiája a szépség legmagasb regioiba emelkedik [...] Saul és Borics együtt

²³² SZEVERIN [= DOBROSSY István]: Irodalmi levelek Constanciához (*Pesti Divatlap*, 1845. okt. 23.), in: EPN 146.

²³³ *Pesti Divatlap*, 5. évf. (1848), 22. sz. (máj. 13.), 613., i. m. EPN 420.; *Radical Lap*, (1848), 7. sz. (jún. 8.), 28. i. m. PAt I. 253.

²³⁴ *Tigris és hiéna. Budapesti Hiradó*, 1847. márc. 11., in: EPN 254.

²³⁵ Uo. 255.

²³⁶ Uo. 255.

²³⁷ „De mintha Borics rút lelkében valami III. Richardi is volna” HORVÁTH: i. m. 205. Szigethy Gábor szerint „A *Tigris és hiénában* tucatjával fedezhetők fel Shakespeare műveiből foszlányok, utalások.” SZIGETHY: i. m. 69.

vannak, s ezen gyöngédségeket mondják egymásnak: Saul: Hah, kárhozat! Galiczia fejedelme, te olly gazember vagy, millyenek agyvelejéből még nem lakomáztak az akasztófákról táplálkozó hollók, méltó volnál, hogy annyifelé aprítsanak, a hány akasztófa van országodban, hogy mindenikre jusson belőle egy darab. Borics: És te méltó volnál, hogy a kofák leköpjék nyelvedet, melly mesterségökben kontárkodik. Takarodjál!”²³⁸ S bár a bíráló shakespeare-i párhuzamokat is észlel Petőfi drámájában, az alulmaradás kritikai ítéletén túl rámutat a darabtól való korabeli idegenkedés okára, a történelmi dráma műfajának groteszk lefokozására: „Választott tárgya borzadályos és vérbélyegzett; nem mintha illynemű tárgy valamely dráma anyagául ne szolgálhatna! Emlékezzünk III-dik Richárdjára Shakespeare-nek, hol bűn bünt kerget, – de ezek titáni bűnök, s hol az erkölcsi erő egész nagyságában föllép, ott az drámái, szolgáljon aztán Istennek vagy ördögnek – mindegy! De hol az erkölcsi magában véve csekély, mindennapi, izetlen, törpe, ott sajnálatraméltó gyengeség jellemzi a szellemi képleményt; mintha egy férget látnánk csúszni a nagy mindenség alkotmányán, azon nevetséges gondolattal, hogy az öröklét gyökeit, mellyekre a mindenség támaszkodik, elvághatja s azt a semminek sötét mélységébe taszithatja...”²³⁹

Mivel az eszményítő kritika kizárta a káromkodást az irodalmiság köréből a „betyár-irodalom” változatos kritikai toposzában,²⁴⁰ és az egyénítő kritika képviselői számára sem bizonyult Petőfi minden megszólalása irodalminak,²⁴¹ az irodalmiságnak a kritika által kijelölt határait bővítő kísérletekben a csak saját szerzőséghez kapcsolható korpusz mindig beleütközött, Milbacher Róbert szavaival, az irodalom profanizációjának vádjába.²⁴² A szövegköziség műfordítás-elméleti premisszáiból kiindulva azonban az irodalmiatlannak ítélt „aljasságok”, amelyeket a korabeli kritika a Petőfi-korpuszból idéz, a *Coriolanus*-fordításban egy másik irodalmi művel létesítenek szövegközi kapcsolatot, amely az „aljasságok” befogadását az irodalmi legitimáció körébe utalja. Erdélyi János még a *Coriolanus*-fordítás megjelenése előtt kapcsolja össze a Petőfi-szövegeket a Shakespeare-korpussszal, amint a Petőfi-versek olvasási lehetőségeinek egy kanonizációra számot tartó módozatát kínálja a „néhány körmönfont, erőteljes, mondhatni, shakespearei kifejezés” említésével. A *Pesti Divatlap* kritikája

²³⁸ Tigris és hiéna, i. m. EPN 257. (Az idézett párbeszéd: *Tigris és hiéna* [3.5], PSÖM IV. 184.)

²³⁹ Uo. 254.

²⁴⁰ Honderü, 1847. júl. 13., in: EPN 316.

²⁴¹ ERDÉLYI: *Petőfi Sándor újabb költeményei*, i. m. EPN 176. Lásd pl. Pulszky Ferenc alapvetően kedvező kritikáját: „néhol kirí egy hibás kép, egy pórias kifejezés (például 189. l. *tánczoló, mint veszett fene*)”. PULSZKY Ferenc: Lyrai költészet, *Szépirodalmi Szemle*, 1847. máj. 2., in: EPN 278.

²⁴² Milbacher Róbert szerint „a magyar irodalom történetének egyik leghangosabb és leghevesebb irodalmi botránya zajlott az 1840-es évek középső harmadában Petőfivel kapcsolatban, illetve Petőfi apropóján”, a szerző ezt az irodalom profanizációjában és az irodalom tradicionális struktúrájának megbomlásában látja: MILBACHER: „...Földben állasz mély gyököddel...” i. m. 121., 125.

viszont már a megjelenést követően nyilváníthatja Petőfi művét shakespeare-inek a hűségesszmény jegyében: „Coriolanus, Shakspeare után angolból fordítá Petőfi Sándor. A fordítás igen hű, tiszta, és költői. Örülünk rajta, hogy a legnagyobb drámaköltő egyik remeke így jelesen van magyarra áttéve.”²⁴³

A *Coriolanus*-fordítás megkerülhetetlenül problematizálja azt a kérdést, hogy a mű milyen kontextusokban kötődik „Shakespeare” és „Petőfi” szerzőségéhez, ahogyan azt a későbbi Shakespeare-összkiadások és Petőfi-kiadások története is mutatja. A *Coriolanus* kétféle szöveg hagyományára már a huszadik század eleji filológia felfigyelt. Ferenczi Zoltán azt írja *Coriolanus*-kiadásában, hogy az 1916-ig megjelent kiadások „két szövegen alapulnak, t. i. az 1848-iki kiadáson és a Kisfaludy-társaságén”.²⁴⁴ Ferenczi csoportosításából az látható, hogy a Petőfi-kiadások és egyes sorozatok (*Remekírók képes könyvtára*, *Magyar Könyvtár*) az 1848-as kiadást veszik alapul, míg a Shakespeare-összkiadások és az iskolai kiadások az első teljes magyar nyelvű összkiadás (1864–1878), a Kisfaludy Társaság által megjelentetett 1865-ös *Coriolanus* szövegét hagyományozzák tovább.²⁴⁵ A kétféle kiadói koncepció azóta is folytonosnak látszik, hiszen a legutóbbi Petőfi kritikai kiadás (1952) sajtó alá rendezője, Varjas Béla elődeihez – Gyulai Pálhoz (1863) és Havas Adolfhoz (1895) – hasonlóan az 1848-as kiadást tekinti alapszövegének, ahogyan a Petőfi Sándor és Illyés Gyula nevével leírható szöveg hagyományt megalapozó 1955-ös Shakespeare-összkiadás – majd az erre épülő legutóbbi, 1988-as Shakespeare-kanon – is továbbörökíti az 1865-ös *Coriolanus*-kiadás egyes szövegjavításait.

Az 1848-as kiadás összetett címadása több változatban is leírja a fordítás többarcúságát, szinte kijelölte további recepciójának útjait. A borítólapon („Coriolanus. Shakspeare után angolból Petőfi Sándor. Pest, 1848.”) olyan módon irányítja a befogadást, hogy először a műre tesz utalást, majd a műhöz rendelt kétféle szerzőség versengő kapcsolatát fogalmazza meg: az „után” következés („Shakspeare után ... Petőfi”) nem jelent másodlagosságot, mivel a *Coriolanus* szerzősége alanyi módon a Petőfi névhez kapcsolódik („Coriolanus. ...Petőfi Sándor”). A sorozatcím, „Shakspeare I” és a belső címlap (Shakspeare összes színművei. Angolból fordítják Arany, Petőfi, Vörösmarty. I. Coriolanus. Pest, 1848. Nyomatott Beimelnél) a fordítás keretét adó nagyobb, az egyéni szerzősége túlmutató egységbe foglalja a *Coriolanust*, hogy az utolsó címlapról Shakespeare neve el is tűnjön (*Coriolanus. Fordította Petőfi Sándor*). A for-

²⁴³ „A magyar irodalom-terjesztő társulat eddigi kiadásai a következők: 1. Garai János újabb versei. [...] 2. A két magyar haza első rangú gyógyvizei és fürdőintézetei. 3. Coriolanus, Shakspeare után angolból fordítá Petőfi Sándor. A fordítás igen hű, tiszta, és költői. Örülünk rajta, hogy a legnagyobb drámaköltő egyik remeke így jelesen van magyarra áttéve. Szégyen volna, ha a fordítók (Petőfin kívül Arany és Vörösmarty,) a magyar közönség részvétlensége miatt, Shakspeare összes műveinek magyarítását netalán kénytelenek volnának abba hagyni. – Ez 1-ső füzet ára 1pft.” *Pesti Divatlap*, 5. évf. (1848), 22. sz. (máj. 13.), 613., i. m. EPN 420.

²⁴⁴ SHAKESPEARE: *Coriolanus*, i. m. 193.

²⁴⁵ Uo.

dítás hibriditásának gondolata jelenik meg Egressy Gábor indítványában is, amely Ruttkay Kálmán szerint Petőfi sugalmazására született.²⁴⁶ „E műtétel nem könnyű dolog. Ha nem csupán a szavak és eszmék adatnak vissza, hanem a szellem maga, teljes mivoltában, s ha ez idegen szellem egyéniségünkkel azonosítatván, úgy lép elő, mint egy új, eredeti változata jellemünk általános típusának: akkor e műtétel több mint fordítás: ez *újrateremtés*. És ekkor mi két szellemet látandunk egy prometheusi teremtvényben: a teremtőét és az újrateremtőét.”²⁴⁷ Tehát amennyiben a fordítás – Henri Meschonnic terminológiájával élve – nem csak átvitel (amely kizárólag a nyelvekre irányul), „nem csupán a szavak és eszmék” visszaadása, hanem kapcsolat, „a szellem maga, teljes mivoltában”, amely műveket és megnyilatkozásokat fordít, akkor a hangsúly nem a nyelvek fordítására, hanem a fordítás irodalmiságára, műként való olvashatóságára helyeződik.²⁴⁸

Ennek a kétféle szemléletnek az ütközését mutatja a *Coriolanus* másik korabeli kritikája. A *Radical Lap* ismertetőjének könyvészeti része Petőfi nevét „Petőfy”-ként közli: „Coriolanus, Shakespeare után, angolból, Petőfy Sándor. Pest, 1848. Ára 1 ft.”²⁴⁹ Ha nyomdahibáról van is szó, a „Petőfy” alak, mely mind a magyar, mind a német nyelvű sajtóban gyakran fellelhető, egy másfajta szerzői névvel látja el a *Coriolanus*-t, mint az eredeti műveket jelölő „Petőfi”.²⁵⁰ A *Radical Lap* „Petőfy” s elgondolása a fordítót (ahogy megnevezését is) esetlegesnek találja a mű szempontjából, melynek olvasásához elegendő a fordított szerző eredetiségének *a priori*, nyelvtől független felismerése: „A világhírű költő ezen egyik legjelesb művének olvasását még akkor is jó lelkiismerettel ajánlanók minden művelt embernek, ha az nemzeti nyelvünkön kontár fordítással birna is. A költelmi szépségek s világigazságoknak azon árja, mely remekműben egybehalmozva van, bizonyára méltó kárpótlást nyújtanda akkor is, ha e mű a fordítás silánysága miatt nélkülöznél is azon nyelvszépségeket, mellyekkel eredetiben bír.”²⁵¹ Csakhogy az ismertetés ezen a ponton váratlanul retorikai fordulatot hajt végre; „Petőfy” helyett „Petőfi”-ről szól a kritika további része, ugyanis a „silány” és „kontár” megnyilatkozások a mű költői megnyi-

²⁴⁶ „Petőfi csak fordítja Shakespeare-t; azt, hogy a maga fordítói elveit külön is megfogalmazza, nyilván nem érzi szükségesnek. De Egressy *Indítványa* annyira az ő szellemében, talán az ő baráti sugalmazására készült, hogy akár az ő nyilatkozatának is tekinthetjük.” RUTTKAY: i. m. 36.

²⁴⁷ EGRESSY: *Indítvány a szellemhonosítás ügyében*, i.m.: MALLER – RUTTKAY: i. m. 176.

²⁴⁸ HENRI MESCHONNIC: Fordításpoétika, in: *Kettős megvilágítás. Fordításelméleti írások Szent Jeromostól a 20. század végéig* (szerk. JÓZAN Ildikó – JENEY Éva – HAJDU Péter), Budapest: Balassi, 2007, 399–415. Itt: 413–414., 402.

²⁴⁹ *Radical Lap*, 1848. június 8. 7. sz. 28., i. m. PAT I. 253.

²⁵⁰ A Petőfi-korpuszban a *Petőfy*-alak a névpróbálgatás pápai időszakához kapcsolódik, lásd. KERÉNYI: i. m. 79. A korabeli sajtóban gyakori Petőfi felvett nevének kétféle írásmódja, és önmagában nem hordoz két elkülöníthető szerzőséget. Az azonban elgondolkodtató, különösen az érvelés fordulatainak fényében, hogy egy íráson belül fordul elő a költő nevének kétféle írásmódja.

²⁵¹ *Radical Lap*, 1848. június 8. 7. sz. 28., i. m. PAT I. 253.

latkozás jellegét veszélyeztetik: „Azonban a *Petőfi* neve, már maga egy alap arra, hogy a mű még inkább ajánltassék. A műnek fordítása nem remek ugyan, de nem is rossz. Petőfi folyékonsága végett történik ugyan [!] – de sokszor a periodusi szabatosság rovására, a figyelmet el nem kerülheti”.²⁵² S ha a bírálathat Petőfi jambusainak metrikai szabadságát sokallja is,²⁵³ a *Radical Lap* ennek ellenére felismeri Petőfi szerzőségének – Gács Anna meglátásával élve – normatív, elhatároló funkcióját a *Coriolanus* magyar nyelvű műként való elfogadtatásában.²⁵⁴ Az egyenrangú költői képességekre alapozó hűségesszmény a diskurzus irányát a szerző és szerző, illetve megnyilatkozás és megnyilatkozás közötti céhes összevetés irányába tolta el a személyes beszéd számonkérése helyett. Petőfi *Coriolanus*-fordítása a megnyilatkozás egyértelmű, egy forrásra visszavezethető beazonosításának gyakorlatán legalábbis csavart egy fordulatot.

²⁵² Uo.

²⁵³ A jambus „megmagyarosodásának”, beszélt nyelviségének jelenségéről Petőfi fordításában: RUTTKAY: i. m. 37–39.

²⁵⁴ Ahogyan Gács Anna írja, „a modern szerzőképzet dekonstruálása a szerző fogalmát első sorban deskriptív kategóriaként kezeli, a szövegek forrásaként elgondolt szerző tekintélyét általában kezdi ki, és kevésbé reflektál a szerzőség normatív fogalmára: a jó, olvasásra érdemes, ilyen értelemben tekintélyes, kanonikus szerző és a feledhető, figyelemre nem érdemes – a szerző névre méltatlan – írogatók közötti különbségre”. Gács Anna: *Miért nem elég nekünk a könyv: A szerző az értelmezésben, szerzőségkonceptiók a kortárs magyar irodalomban*, Budapest: Ki-járat, 2002, 50.